

F R Y S L Â N

kwartaalblad van het Fries Genootschap

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR

De acum stegh

FRYSLÂN

Nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur

6e jaargang nr. 3, oktober 2000

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Eindredactie:

Meindert Schroor

Redactie:

Johan Frieswijk

Evert Kramer

Yme Kuiper

Harm Nijboer

Vaste medewerkers:

Wiebe Bergsma, Onno Hellinga,

Goffe Jensma, René Kunst,

Gilles de Langen, Hans Mol,

Rita Mulder-Radetzky, Jacob van Sluis,

Hotso Spanninga, Johanneke Sytsema,

Tineke Steenmeijer-Wielenga,

Oebele Vries, Siem van der Woude

Redactiesecretariaat:

Kopij zenden aan:

Fryslân, Postbus 6091,

8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.

Telefoon/fax: 058-2665309

E-mail: varenius@planet.nl

Ledenadministratie:

Fries Genootschap

Turfmarkt 11, 8911 KS Leeuwarden

Telefoon 058-2123001

(Alleen telefonisch bereikbaar op

woensdagmorgen tussen 09.00 en

12.00, Hilda Dekkinga)

Ontwerp omslag: Mlinar Design

Lay-out: Klazien Schroor-Dijkstra

Druk: Grafisch Bedrijf Hellinga,

Leeuwarden

Het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, opgericht 26 september 1827, met als Beschermvrouwe H.M. de Koningin, heeft als doel het onderzoek naar en het vergroten van de kennis omtrent al hetgeen de geschiedenis, oudheid- en taalkunde van Friesland betreft. U kunt zich verzekeren van regelmatige toezending van *Fryslân* door lid te worden van het Fries Genootschap. Gebruik daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 5,00

ISSN: 1383-6560

Van de redactie

Na ons lustrumsymposium en twee extra dikke nummers, onder meer in het kader van *Simmer 2000*, gaan we weer over tot de orde van de dag met een 'normaal' nummer van 32 pagina's. Hoewel, normaal; de voorpagina maakt duidelijk dat deze aflevering sterk geografisch is getint. Dat is zij om te beginnen dankzij de bijdrage van Dirk de Vries over een recent opgedoken zeventiende-eeuwse verveningskaart van de Vierde Parten in Weststellingwerf. We vonden deze in Leiden bewaarde kaart belangrijk, gedetailleerd (èn fraai) genoeg om hem in kleur over de hartpagina's af te drukken. Niet minder geografisch is het verhaal van Gert van Maanen over het fictieve eiland Frisland dat als een laat-middeleeuws Atlantis eeuwenlang op de kaarten van Europa en de Atlantische Oceaan prijkte. In dezelfde sfeer en contreien speelt zich het verhaal af over de Friese walvisvaarder Harlingen. Deze verging in 1826 voor de westkust van Groenland en Jan Bremer vertelt over de lotgevallen van de bemanning en zijn Texelse commandeur na de schipbreuk. Daarnaast een drietal bijdragen met een kunsthistorisch karakter. Om te beginnen een 'in memoriam' voor de onlangs overleden kunstschilder Jopie Huisman van de hand van Peter Karstkarel. Verder gaat Peter Schoen in op een zogeheten botergoot uit 1783 die niet van de 'Feenster' zilversmid Joke Vogelzang, maar van zijn Sneker collega Jochem van der Velde afkomstig blijkt. Die maakte hem in opdracht van de magistraat van IJlst. Annabelle Meddens-van Borselen schetst het levensverhaal van de uit Zwolle afkomstige kunstschilder Christoffel Frederik Franck. Hij was van 1785 tot 1806 actief in Friesland en werd onder meer bekend dankzij zijn uit 1796 daterende schilderij van de Leeuwarder Waag.

Tenslotte geeft Harm Nijboer een indruk van het door ons in april georganiseerde symposium 'Geschiedenis en Journalistiek'.

Bij de voorpagina:

De dorpskern van Noordwolde. Detail uit de kaart van de Vierde Parten, 1644/1645 (zie pagina's 14-19).

(Foto UB Leiden)

In dit nummer:

Van de redactie	2
Jopie Huisman (1922-2000)	3
Het eiland Frisland	5
Halbertsmaprijs voor Goffe Jensma	8
De ondergang van het schip Harlingen voor de kust van Goenland (1826)	9
Verslag van het Fryslânsymposium 'Geschiedenis en Journalistiek'	13
De kaart van de Vierde Parten in Weststellingwerf	14
Nieuws van het Fries Genootschap	19
Een zilveren botergoot uit 1783 door Jochem van der Velde	20
Christoffel Frederik Franck; Een veelzijdig kunstschilder in Friesland	22
Tromp's Huys heropend	26
Over Friese mensen	27
Lezingen	27
Breekpunt	27
FotoMoment 2000	27
Ynboek	28
Agenda	29

Jopie Huisman (1922-2000)

Peter Karstkarel*

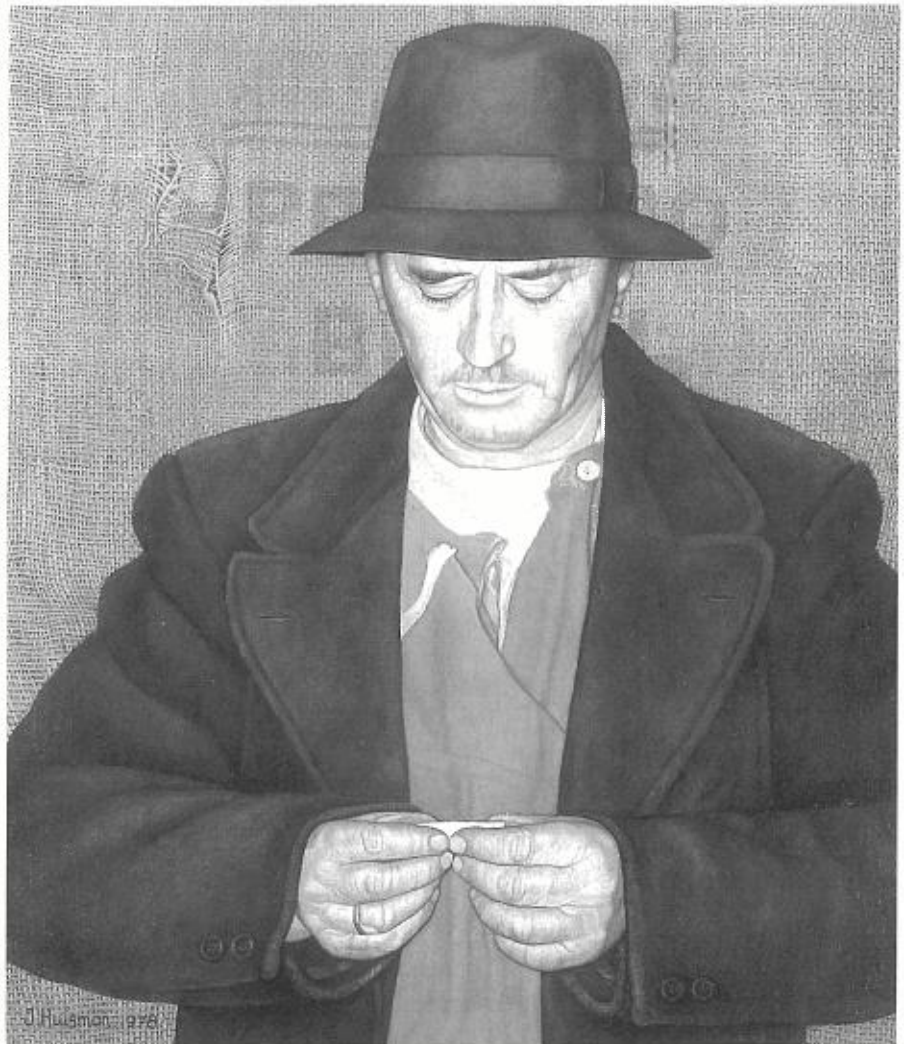
Jopie Huisman was tijdens zijn leven al een legende. Hij heeft daar met zijn persoonlijkheid niet weinig aan bijgedragen. Huisman is een van de zeldzame kunstenaars aan wie een persoonlijk museum gewijd werd. De kunstenaar kon en wilde daarbij regelmatig zelf optreden als conservator, want zijn mededeelzame tekeningen en schilderijen behoefden nadere uitleg, meende hij. Het museum was het Jopie Huisman-theater. Nu is het museum een monument, een gedenkstuk.

Twee Friese beeldende kunstenaars zijn in de tweede helft van de twintigste eeuw tot buiten de provinciegrenzen beroemd geworden: Gerrit Benner en Jopie Huisman. De eerste is voor de kunstkenner en -liefhebbers, de andere voor het volk. Beide kunstenaars zijn meermalen geboekstaafd, Benner kreeg overzichttentoonstellingen in belangrijke musea en is in belangrijke collecties vertegenwoordigd, Jopie Huisman regelde zijn eigen museum in Workum. Benner zei na het voltooiën van een meesterwerk: "Wel aardig, hè", Jopie Huisman: "Verdieping daar gaat het om, verdieping van de eenvoud". Benner was een geniale ploeteraar met verf; Jopie Huisman een knappe maniërist van emoties. Beide mannen verwerkten hun emoties in de kunst; op volstrekt verschillende manieren. Ze keken in verschillende richtingen, vooruit en terug.

Joop Huisman trad als schilder al in de jaren zestig naar voren, onder meer in 1962 op veertigjarige leeftijd in de geruchtmakende Blauwe Hand galerie in Harlingen en in 1965 met schilderijtjes van maatschappijkritische aard in het kunstcentrum in de Prinsentuin in Leeuwarden. Omstreeks 1970 liet hij ook verschillende keren werk zien in het stadhuis van zijn geboorteplaats Workum. Weinigen zagen hem toen staan en Joop, ambitieus als hij was, wilde liever een goed koopman in oud ijzer en vossen zijn dan een niet erkend schilder. Schilderijen en tekeningen waren voor Huisman instrumenten tot communicatie en toen de contacten niet lukten vond hij het zinloos verder te schilderen. Joop werd wel de beste biljarter van het dorp en omstreken en zijn palingfuiken zaten altijd het volst.

Hij ontmoette Thom Mercuur die een fijne neus had en heeft voor opmerke-

keur uit naar kunstenaars zonder academie of andere kunstopleiding. Zo groeide mede als gevolg van een inactief beleid van de andere musea en een stiefmoederlijke bedeelde kunstopleiding die zich nauwelijks kon ontplooiën een beeld als bracht Friesland

Zelfportret van Jopie Huisman

lijke persoonlijkheden met artistieke talenten. Zoals loodgieter Boele Bregman in Heerenveen een school van jonge schilders en grafici om zich heen vormde - een vriendenkring waar Mercuur ook toe behoorde - zo ging Mercuur als Franeker museumdirecteur op zoek naar opmerkelijk talent in Friesland. Daarbij ging zijn voor-

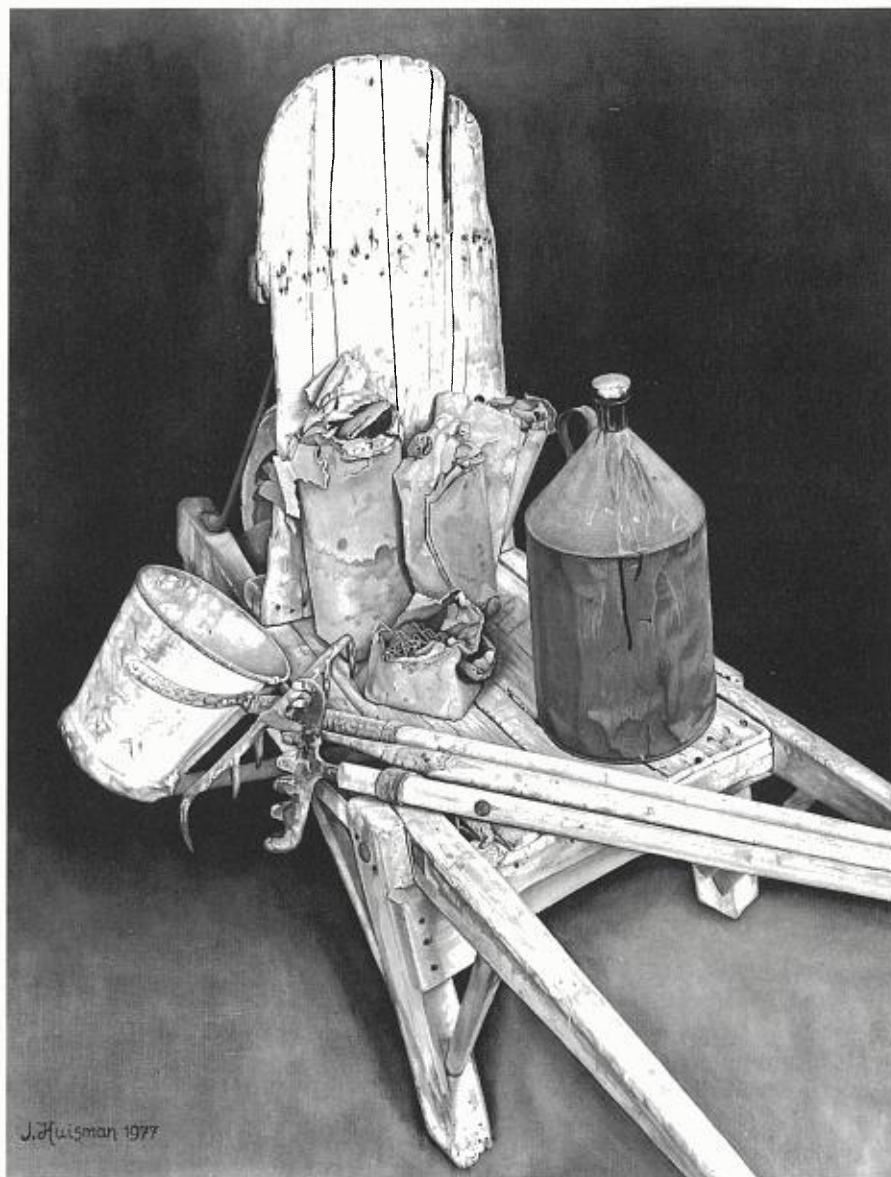
alleen maar autodidacten uit romantische beroepsgroepen voort: een huisschilder, een straatmaker, een melkvaarder, een koopman, schoenmakers. De zelfbewuste koopman in oud ijzer paste daar prachtig bij.

De basis voor de mythe is toen gelegd. Jopie Huisman kwam met totaal nieuwe

schilderijen en tekeningen: monumenten voor arbeidzaamheid en eenvoud: afgedragen schoenen, een verkleurd baaien hemd, een ontelbaar maal verstellde onderbroek, maar ook een pol gras, paardenbloemen, een struik in de vier jaargetijden. Uit alles bleek dat hij gedreven werd door een persoonlijke emotionaliteit. Geplaatst in de neutrale tentoonstellingsruimten riepen Huismans voorstellingen vervreemding op. De neiging tot melancholie verpakte Huisman in een tamelijk onbekommerde, zelfs vrolijke en soms geestige vorm.

Huismans nieuwe stijl versterkte dat. Het was geen fjnschilderkunst, evenmin superrealisme, maar het hing er wel tegenaan. De fraaie, zelfs handige figuratie van de werkelijkheid, het uitvergroten daarvan, gevat in een treffende compositie, zorgde dat de romantische boodschap overkwam. Hier bereikte hij wat hem met de maatschappijkritische werken niet was gelukt. Ze baarden opzien. Vooral de afgedragen schoenen en rafelige kledingstukken; de natuurstukjes riepen minder enthousiasme op. Toen hij later 'bedachte' genrestukken ging schilderen in voor de hand liggende composities vol met vodden en afgedankte spullen, boette het werk aan magie in. Maar het werk bleek van inhoud en techniek bij uitstek toegankelijk voor een breed publiek. Dat was het begin van het Jopie Huisman-theater.

In 1986 kreeg Jopie Huisman zijn eigen museum in zijn geboortestad Workum. Hoewel velen hem hebben geholpen bij de opzet was het toch vooral de koopman zelf die het voor elkaar kreeg. Spoedig in kunstkringen van heel Nederland bekend, werd hij daarna de kunstenaar voor het volk. Hij werd het doel van een reisarrangement. De broeken en schoenen, de gebutste pop, ze werden arrangementskunst. En de kunstenaar speelde zijn rol als onderhoudende gastheer perfect. De tekeningen en schilderijen konden zonder de anekdotische verhalen bijna niet meer bestaan. Ze moesten een hunker naar het sentimentele bevredigen. Het museum werd het theater van de armoede en de leegheid van de huidige maatschappij kreeg er dan - overigens met een relativerende glimlach - van langs. Iedereen kreeg waarvoor hij gekomen was. Jopie Huisman had zijn eigen mythe geschapen, maar daarmee ook het

Een van de vele dagelijkse taferelen van Jopie Huisman

werk ontmythologiseerd. De spanning tussen trots en nederigheid vervaagde, alles werd anekdote. Huisman werd een poseur, een illusionist die appelleerde aan nostalgische gevoelens, aan de hunker naar de warmte van vroeger. Armoede werd 'fun' en de verhalen de boodschappen waren niet in staat de gedachten te verdiepen, maar droegen tot het vermaak bij.

Onlangs is daar met plannen tot uitbreiding van het museum - die de voltooiing nadert - de bizarre uiterste consequentie uit voortgevloeid. In deze uitbreiding zullen de voorwerpen die Jopie Huisman bij zijn schilderen hebben geïnspireerd worden opgesteld. De magie wordt zo verbroken en

de kunst is tot kunstje verheven. Welke grote indruk de tentoonstellingen in het midden van de jaren zeventig ook maakten, voor de kunst in Friesland heeft Huisman en zijn werk geen grote betekenis gehad. Hij heeft geen school gemaakt, geen invloed uitgeoefend, hij heeft zelfs niemand tot de kunst bekeerd. Een opmerkelijke persoonlijkheid was Jopie Huisman wel. Stellig is hij van betekenis als mythe en wel voor een heel groot publiek. Hij heeft bewezen dat niet alleen pret- en themaparken drommen publiek kunnen trekken, maar ook nostalgische kunst en daar is niets mis mee!

Peter Karstkarel is kunsthistoricus te Leeuwarden

Het eiland Frisland

Gert van Maanen*

Als Fries 'om útens' ben ik, sinds de aankoop - zo'n tien jaar geleden - van een oude kaart van Noord-Europa van de hand van Abraham Ortelius met daarop Frisland, gefascineerd door dit fictieve eiland. Het eiland Frisland ligt ten zuidwesten van IJsland, althans het lag daar van 1380 tot 1751. Men vindt het op vrijwel alle oude kaarten uit de tweede helft van de zestiende eeuw, van Ortelius, Mercator, Blaeu, Plancius, Hondius, Visscher, kortom alle gezaghebbende cartografen die de wereld in beeld brachten. Een eiland aanzienlijk groter dan ons eigen Friesland, ongeveer even groot als Schotland, met 33 dorpjes en 7 stadjes, met kerktorens, baaien en havens. Wanneer men vandaag de dag foto's uit de ruimte bekijkt is Frisland niet meer te vinden. Vraag: is het weggezonden in de oceaan als een soort Atlantis? Is er een plek ten zuidwesten van IJsland die ondieper is? Heeft het eiland ooit bestaan en zo nee, hoe kwam het dan op die kaarten terecht?

toch te gevaarlijk. In plaats daarvan ging hij verder naar het Noorden en landde op Engroneland (Groenland). Daar trof hij actieve vulkanen aan, net zoals de Vesuvius en de Etna. Bovendien stond er een kerk die aan St. Thomas was gewijd en een klooster van de orde der Predikheren. Dit klooster werd bevolkt door Noorse, Zweedse en IJslandse monniken, die - opnieuw - tot zijn vreugde ook latijn spraken. Hij stond versteld van het technisch vernuft van deze monniken.

Gestrand

De eerste keer dat Frisland wordt vermeld en beschreven is in een boekje uit 1558, getiteld *Relazione dello scoprimiento dell' isole Frislanda, Eslanda, Engrouelanda, Estotilanda et Icaria, fatto sotto il polo artico da' due fratelli Zeni*. Het boekje werd bewerkt en uitgegeven door Francesco Marcolini uit Venetië in opdracht van Nicolo Zeno jr, een welvarende en invloedrijke patricische plaatsgenoot. Deze Nicolo was in het bezit van brieven van zijn bet-betovergrootvader Antonio Zeno en diens broer Nicolo Zeno. Nicolo was een ervaren zeeofficier, die in 1380 met zijn schip van Venetië naar Engeland wilde varen. In de brieven beschreef hij hoe zijn schip in een storm belandde en naar het westen afdreef totdat het op de kust van Frisland strandde. Daar werden hij en zijn bemanning bijna doodgeslagen door de lokale bevolking, maar op het nippertje gered door de plaatselijke onderkoning Zichmni. Deze Zichmni was een Noors edelman, die tot Nicolo's grote verrassing latijn sprak! Hij vond het kennelijk prachtig een geofende bemanning aan zijn vloot te kunnen toevoegen en hij maakte Nicolo Zeno commandant van zijn vloot: dertien schepen, waarvan elf zeilschepen en twee door roeiers bemande vaartuigen.

Groenlandse monniken

In die hoedanigheid leverde Nicolo Zeno slag met de Noren en maakte hij veroveringstochten in de wijde omgeving. In zijn brieven beschrijft hij hoe hij speelde met de gedachte om IJsland binnen te vallen, maar dat was hem

Kaart van Frisland van een onbekende Italiaanse auteur (Michael Tramezini?) van omstreeks 1560

Zo maakten zij gebruik van een nabijgelegen geyser om via een ondergrondse tunnel het klooster te verwarmen. Bovendien gebruikten zij het warme water om vruchten en kruiden te kweken, waardoor de lokale bevolking hen bovennatuurlijke krachten toeschreef.

Estotilant en Drogio

Inmiddels had hij zijn broer Antonio laten overkomen, die na Nicolo's dood nog tien jaar in de dienst van Zichmni bleef. Ook Antonio schreef brieven naar huis. Hij vertelde hoe hij het eiland Estotilant (Labrador) ontdekte, waar de inboorlingen een onverstaanbare taal spraken. Op één oude visser na, die - alweer - latijn sprak en door de lokale koning werd ingeschakeld om tussen hem en hen te tolken. Antonio vermoedde dat de kennis van het latijn vroeger veel algemener was geweest, want in de koninklijke bibliotheek trof hij een aantal latijnse boeken aan, maar die werden door niemand meer gelezen.

Met deze vissers ging hij op expeditie naar het zuiden, naar het land Drogio. (Newfoundland) Onderweg leden zij schipbreuk maar wisten aan land te komen, waar de meeste van zijn metgezellen door de inboorlingen werden opgegeten. Het was niet anders want, zoals Zeno schrijft, deze inboorlingen vonden mensenvlees nu eenmaal lekkerder dan ander vlees. Zelf wist hij te ontsnappen en door de bossen alsnog Drogio te bereiken, waar de lokale koning hem hartelijk verwelkomde. Na drie jaar vond hij een schip dat hem terugbracht naar Estotilant. Daar ging hij in de handel, werd rijk, kocht een schip en voer terug naar Frisland om aan Zichmni verslag uit te brengen.

Op de kaart

Zo'n 170 jaar later liet Nicolo Zeno junior het verhaal van die brieven door Marcolini bewerken en uitgeven. Bovendien voegde hij achter in het boekje de kaart die Antonio had gemaakt. Deze kaart in houtsnede was getiteld *Carta da navegar de Nicolo ed Antonio Zeni .. M.CCC.LXXX*. Met excuses overigens, want als klein jongetje had Nicolo junior de originele kaart al in handen gehad en versnipperd. De afgedrukte kaart moest uit de snippers worden gereconstrueerd. Binnen de kortste keren bereikte het boekje met de bijbehorende kaart Ortelius, Mercator en andere cartografen.

De door Jodocus Hondius bewerkte kaart van Gerard Mercator van het Noordpoolgebied uit 1606. Op dezelfde koperplaat die in 1595 voor de eerste uitgave van de wereldatlas van Mercator was gebruikt graveerde Hondius de resultaten van Barentsz' ontdekkingen (Bereineiland, Spitsbergen en Nova Zembla)

Omdat de cartografen voor hun informatie nu eenmaal afhankelijk waren van zeevaarders en hun waarnemingen maakten zij er dankbaar gebruik van. Bovendien was Nicolo Zeno een belangrijk man in Venetie en werd hij als zodanig betrouwbaar geacht. Zo verscheen Frisland op de kaart. Ortelius begon ermee op zijn grote wereldkaart van 1564. Mercator volgde in 1569. Mercator vond het zelfs zo'n mooi eiland dat hij Frisland op zijn kaart van de Noordelijke streken (1595, zie illustratie) twee plekjes gaf: een op de plaats waar het hoorde en een - uitvergroot - in de linkerbovenhoek. Met alle dorpjes en baaien.

Koning Arthur

In 1577 kreeg het bestaan van Frisland een bijzonder officieel tintje. De Engelse wiskundige en mysticus Dr. John Dee (1527-1608), bevriend met Ortelius en Mercator, ging op audiëntie bij de Engelse koningin Elisabeth I. Bij die gelegenheid meldde hij de vorstin dat Engroneland, Estotilant en Frisland sinds mensenheugenis tot

haar rijk behoorden. Althans sinds het jaar 530 (!) Hij wist te vertellen dat ze in de tijd van Koning Arthur door zijn onderdanen waren ontdekt en veroverd. Die Zeno met z'n verhalen was helemaal niet de eerste. Immers, die Latijnse boeken, die hij in de koninklijke bibliotheek van Estotilant had aangetroffen waren daar zonder twijfel door de kolonisten van Koning Arthur naar toe gebracht. Wat Dee niet vertelde was dat hij zich daarbij baseerde op een verloren gegaan manuscript dat eigendom was van Mercator. Dit bevatte het relaas van de Bosschenaar Jacob Knoyen en zijn reizen door Azië, Afrika en het noorden. Daarin bevond zich een beschrijving van een veertiende eeuwse Franciscaan, getiteld *Inventio Fortunatae*. Koningin Elisabeth vond het prachtig.

Fabels

Ondanks de stelligheid van dr Dee waren er echter meer en meer zeevaarders die beweerden dat ze het eiland niet hadden gevonden op de plaats die op de kaarten stond. Al in 1589 deed

de Engelse maritieme auteur Thomas Blundeville het verhaal af als 'meer fables' (louter verzinsels). Maar dat was natuurlijk onzin, want wie zou Mercator tegenspreken, laat staan de Engelse koningin vertellen dat ze een eiland van haar lijst moest afstrepen. Wellicht lag het een paar mijl verderop, maar dat het bestond leidde geen twijfel. Zo bleef Frisland gedurende meer dan honderd jaar op vrijwel alle kaarten vermeld hoewel behalve Zeno niemand het ooit had gezien....

In 1626 publiceerde de Engelse dominee Samuel Purchas een boek waarin hij de verhalen van Zeno van een vraagteken voorzag. Met aarzeling, omdat - naar hij opmerkte - de beste cartografen ter wereld die vraagtekens niet hadden. Die twijfel zette echter niet echt door. Getuige Nicolaas Visscher, die ondanks het boek van Purchas Frisland nog in 1652 op zijn wereldkaart intekende. Op zijn wereldkaart van 1660 wist Visscher het echter niet zeker meer. Hij vermeldde Frisland, maar zonder contouren en met de toevoeging *vel fabulosa, vel submersa* (verzonnen of verzonken). Kennelijk werd hij teruggefloten door zijn collega's, want op de wereldkaart van 1690 van Visscher is Frisland weer terug, ditmaal zonder toevoeging. Daarna verschenen er steeds meer kaarten zonder vermelding. De laatste keer dat Frisland onbekommerd werd ingetekend was in 1751 op een kaart van de Amsterdamse uitgever Isaac Tirion uit, jawel, Venetië.... Daarna was het voorbij. De wereld had geaccepteerd dat Frisland niet bestond en wellicht nooit had bestaan.

Oplichter

Maar hoe zat het nou met Zeno? De discussie over zijn (on)betrouwbaarheid begon met Purchas en duurde tot aan het eind van de negentiende eeuw. Er werden enige honderden publicaties aan gewijd, waarin een tweetal opvattingen de ronde deden. Enerzijds werd Zeno als een soort Don Quichote afgeschilderd, een fantast die onzin verkocht. Maar anderzijds accepteerde men het verhaal van zijn voorvader en had de versnipperde kaart tot een foute plaatsing aanleiding gegeven.

Uiteindelijk kreeg de eerste theorie, dat Zeno een grote bedrieger was, de overhand. Met name Frederick Lucas veegde in 1898 met Zeno de vloer aan. De door hem aangevoerde redenen klinken plausibel. Het grote Venetië, de

De westelijke helft van de kaart van Europa zoals afgebeeld in de uit 1595 daterende eerste uitgave van Mercator's wereldatlas: Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati figura

stad van Marco Polo en andere beroemde ontdekkingsreizigers, was veel van zijn roem kwijtgeraakt. Tot overmaat van ergernis was het een man uit Genua, Columbus, die in 1492 Amerika ontdekte. Dat kon niet ontkend worden. Maar was het niet aantrekkelijk om even duidelijk aan te tonen, dat Venetianen het Noorden hadden ontdekt? Groenland? Labrador? Opererend vanuit een basis op een nieuw ontdekt eiland Frisland? Het Venetië van het Noorden? Zeno junior was machtig genoeg om dat te ensceneren en Marcolini's gezin moest tenslotte ook eten.

In navolging van deze opvatting werd Zeno bijgeschreven in de kring van oplichters en lijkt het boekje van Marcolini een soort Oera Linda Bok 'avant la lettre', een mystificatie vol grootspraak en nationalistische profielzucht.

Faröer

Toch had de andere school ook krachtige argumenten. In 1870 schreef H. Vogelsang een gedegen artikel over het eiland Frisland in het Album der Natuur ('een werk ter verspreiding van natuurkennis voor beschaafde lezers van allerlei stand') Hij wees erop dat de

kusten van Groenland en Labrador, zoals die op de Zeno kaart voorkwamen, naar de maatstaven van die tijd verrassend betrouwbaar waren. Dat betekent niet dat zij correct waren: in die periode wist men nog geen raad met de afwijkingen van het kompas, waardoor Groenland een vreemde lang-gerekte vorm kreeg. Maar die vorm week niet af van die van latere kaartenmakers uit die tijd. Ook de gedachte dat Groenland aan Europa vast moest zitten, omdat het anders geen oorspronkelijke bewoners kon hebben, was in die tijd algemeen aanvaard. Bovendien analyseerde Vogelsang de plaatsnamen die Zeno op Frisland had ingetekend, waaronder Andefort, Alanco, Bondendea, Cabaria, Sanestol, Ocibar. Die toonden een redelijke overeenkomst met plaatsnamen op de Shetlandeilanden en de Farøer. Daarnaast wees hij op een veel oudere kaart van Edrisi uit het jaar 1157, die tussen Schotland en IJsland een eiland Reslanda had ingetekend. Ook wees hij op de kaart van ene Ranulf de Hyggeden die in 1360 was overleden. Die had tussen Denemarken en IJsland het eiland Wrisland geplaatst. Wat is er tegen om aan te nemen dat de ervaren zeevaarder Zeno, die kaarten aan boord had, oprecht meende dat hij op Wrisland was geland, terwijl hij in feite op een van de Farøer eilanden terecht was gekomen? Omdat de kaart die Nicolo Zeno junior had gereconstrueerd helemaal niet leek op een van de Shetland- of Farøereilanden hadden Marcolini en hij het eiland Frisland

iets naar het westen verplaatst, wat centraler in de driehoek tussen IJsland, Groenland en Labrador. Ook dat was niet zo dwaas. Hoe dichter bij Europa, hoe bekender... Hoe onbekender, hoe verder naar het westen....

Vele snippers maken één eiland

Samenvattend was Vogelsang van mening dat het verhaal van Zeno senior betrouwbaar was. Zijn nazaat had echter een fout gemaakt door van de snippers één eiland te maken, terwijl het een eilandengroep was. Een fout die door vele gerenommeerde cartografen gedurende meer dan een eeuw werd herhaald. Het vervelende was echter, dat in de archieven van Noorwegen, IJsland enzovoorts geen spoor te vinden was van ene Zichmni die hun kusten bedreigde. En die bovendien latijn sprak!

In dezelfde zin schreef Richard Major in 1873. Ook hij koos voor de Farøer. Immers, Zeno beschreef dat in de Frislandse havens schepen uit Vlaanderen, Engeland, Schotland, Denemarken en Noorwegen kwamen. Wat Frisland betreft pretendeerde Zeno helemaal niet de eerste te zijn. Bovendien toonde hij aan dat Zeno die vulkanen en dat klooster met die geyser zo goed als zeker op IJsland had aangetroffen en zijn landingsplek ten onrechte voor Groenland had aangezien. Bovendien, het IJsland dat Zeno niet had willen binnenvallen, was waarschijnlijk een van de nabijgelegen Shetland eilanden, die op vroegere kaarten als Seven Islands stonden.

Sage

Bleef de vraag hoe Estotilant en Drogeo in het Zeno verhaal terecht kwamen? Het kan zijn dat hij bij zijn tochten daadwerkelijk op Labrador en Newfoundland terecht kwam, want op zijn kaart zijn deze goed gepositioneerd. Wat de mensenetende bevolking betreft lijkt zijn verhaal onwaarschijnlijk. Wel waren in 1558 al verhalen in omloop over Maya's en Azteken en hun mensenoffers. Zo is het mogelijk, dat Zeno junior deze tochten heeft toegevoegd aan de Frisland sage van zijn voorvaders, opdat zij als oorspronkelijke ontdekkers van de Oostkust van Amerika zouden worden gezien, dan wel om het verhaal wat spannender te maken. Het is wellicht verstandig als we de ontdekking van de Amerikaanse Oostkust toch maar overlaten aan de Vikingen. Wat Frisland betreft mogen we constateren dat de Zeno's een prachtige naam hadden gekozen voor een eiland dat naar hun mening verdiende op de kaart gezet te worden.

De heer Gert van Maanen is directeur van Oikocredit, de oecumenische ontwikkelingsbank van de kerken.

Halbertsmaprijs voor Goffe Jensma

De dr Joost Halbertsmaprijs, de wetenschappelijke prijs van de provincie Fryslân, is ditmaal ten deel gevallen aan Goffe Jensma uit Sauwerd (Groningen), een van de vaste medewerkers van ons tijdschrift. Jensma maakte eerder naam met publicaties op cultuurhistorisch en universiteits-historisch terrein, onder meer over de universiteit van Franeker, het Oera Linda Boek, de familie Ypeij en het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940. Hij krijgt de prijs voor zijn boek *Het rode tasje van Salverda, Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit*

in de negentiende eeuw. Volgens de adviescommissie laat het werk zien hoe de geschiedenis van een afzonderlijk milieu kan leiden tot begrip van en inzicht in ontstaan en ontwikkeling van de Friese identiteit. De prestigieuze Halbertsmaprijs, waaraan f. 8.000,- is verbonden, wordt eens in de drie jaar uitgereikt aan een publicatie op het gebied van de Friese literatuur, geschiedenis of archeologie. De redactie wenst Goffe van harte geluk met de toekenning van de Halbertsmaprijs.

Met Goffe Jensma heffen wij het glas op de toekenning van de Halbertsmaprijs.

Overwinteren tussen de 'Esquimaux'

De ondergang van het schip Harlingen voor de kust van Groenland (1826)

J.T. Bremer*

Aan het begin van de negentiende eeuw was de Nederlandse walvisvaart geen schim meer van de bloeiende bedrijfstak die ze in de zeventiende eeuw was geweest. Door overbevissing was de walvisstand sterk teruggelopen en de concurrentie uit Engeland, waar de walvisvaart gigantische sommen aan overheidssteun ontving, was te sterk. Toen na de Franse tijd de zeevaart hervat werd, had de Nederlandse walvisvaart eigenlijk al geen bestaansrecht meer. Toch waren er nog enkele avonturiers bereid om hier geld in te steken, hoewel de walvisstand lager was dan ooit. Tussen 1820 en 1830 hebben daarom enkele Nederlandse schepen in navolging van de Engelsen de vangst in de gevaarlijke Baffinbaai beoefend, maar het waren meest reizen vol rampspoed. Eén van die ongeluksreizen werd gemaakt door de Texelse commandeur ter walvisvaart Klaas Hoekstra, die in 1826 met zijn galjoetschip Harlingen vast kwam te zitten in het ijs voor de westkust van Groenland. In zijn 'Dagverhaal', dat in 1828 werd gepubliceerd, doet Hoekstra verslag van deze barre reis.

Achtentwintig schepen

Het begon al direct verkeerd. Hoekstra was op 14 maart 1826 uit Harlingen vertrokken met 46 koppen aan boord, maar door de harde tegenwind duurde het vijf dagen eer ze op volle zee waren en pas op 10 mei arriveerden ze in Straat Davis. Anderhalve maand later, benoorden het eiland Disko, konden ze vanwege het ijs niet verder en ze hadden nog geen walvis gevangen. Een schrale troost was dat ze daar met nog achtentwintig schepen lagen, waarvan de meerderheid zelfs nog geen walvis gezien had. Hoekstra en de zijnen was een maand daarvoor tenminste nog de aanblik van zo'n dier gegund.

Op 24 juni kreeg Hoekstra bezoek aan boord van kapitein Lee uit Hull wiens schip Cicero op 6 juni was vergaan. De Engelsman verzocht of hij en zijn bemanning misschien aan boord van de Harlingen onderdak konden krijgen. Dat had Hoekstra natuurlijk liever niet, maar hij kon die mensen ook niet aan hun lot overlaten. Afgesproken werd daarom dat Lee en de zijnen eerst zouden proberen of zij bij hun landgenoten op een van de andere walvisvaarders terecht zouden kunnen. Zo niet, dan zou Hoekstra hen opnemen.

Ongunstige berichten

Nadat het ijs wat geweken was vervolgde de Harlingen zijn reis. Op 12 juli

waren ze bij de Vrouweeilanden aangekomen, waar veel schepen aan ijsbergen afgemeerd lagen, waaronder het schip van de commandeur Jan Groendijk, eveneens varende voor een rederij uit Harlingen. Van toen af aan was het eigenlijk voortdurend tobben om niet in het ijs vast te raken, terwijl er bovendien nog steeds geen walvis te bekennen was. Op 73° noorderbreedte aangekomen, bracht een zuidwesterstorm hen op 30 juli in ernstige pro-

blemen. De grietjessteng en de galgstuiten hadden het in het noodweer begeven. Met hulp van commandeur Groendijk en van enkele Engelse walvisvaarders, die sloepen ter assistentie stuurden, zagen ze kans de schade zo goed mogelijk te herstellen. Nog steeds hoopten ze dat het ijs spoedig zou wijken en dat ze eindelijk op walvisjacht konden. Het was inmiddels 7 augustus geworden en van een Britse collega, die uit Groenland was gekomen, ontvingen ze zeer ongunstige berichten. De hele vloot daar had nog maar drie walvissen gevangen. Een Engels schip was vergaan en veel andere schepen hadden grote averij opgelopen.

Vast in het ijs

De weken daarna manoeuvreerden ze behoedzaam tussen de ijsvelden door in noordelijke richting tot ze tenslotte, zonder ook maar een walvis gezien te hebben, op 23 augustus om drie uur 's morgens op 74° 1' noorderbreedte bij stormweer vastliepen in het ijs. In korte tijd liep het schip vol water en ijs. Veel bemanningsleden hadden

Veel van de traditionele levenswijze van de Inuit is thans nog zichtbaar in de arctische gebieden

zelfs geen tijd gehad om hun kleren te bergen. En Hoekstra had met gevaar voor eigen leven nog net op tijd de scheepspapieren weten te redden. Tijd om zich om zijn eigen spullen te bekommeren was hem niet gegund. Gelukkig hadden Hoekstra's zoon en de kajuitjongens nog enkele kledingstukken van de kapitein en de stuurman mee weten te nemen.

Daar stonden ze dan op het ijs: zonder eten of drinken en met veel te weinig kleren. Gelukkig konden ze gastvrijheid genieten aan boord van de Engelse walvisvaarder Dundee. De gezagvoerder, kapitein Duncan, en diens stuurman waren tevens bereid een schriftelijke verklaring te ondertekenen om de ongelukkige Texelaar zo veel mogelijk tegen ongegronde beschuldigingen in te dekken. Hoekstra had, zo luidde de strekking van de verklaring, al het mogelijke gedaan om het schip te behouden.

De volgende dag probeerden ze nog het een en ander van het schip te bergen. De Harlingen zat echter tot aan de mars onder het ijs en veel meer dan enige gebroken ra's tot brandhout, een paar stukken zeildoek en enkele touwen konden ze niet bemachtigen. Omdat ook de Dundee in het ijs dreigde te geraken, moest er door een dubbele bemanning in het ijs gezaagd worden om het schip vrij te houden. Een flinke sneeuwstorm maakte dit tot een alles behalve aangenaam karwei. In de daaropvolgende dagen deed men wanneer de omstandigheden het ook maar enigszins toelieten hernieuwde pogingen om toch nog een en ander te bergen van de Harlingen. Maar ondanks het gebruik van springstof slaagde men er niet in meer dan wat brandhout en touwwerk, enkele zeilen, de werpankers en een geringe hoeveelheid voedsel (kaas, brood en bonen) uit het achterschip te bemachtigen.

Morrende Engelsen

Op 15 september zag het er naar uit dat ook de Dundee definitief in het ijs vast zou komen te zitten en Hoekstra en de zijnen vreesden dat zij het schip zouden moeten verlaten om vervolgens in sloepen verder te trekken. 'In welk geval', zo schreef Hoekstra, 'zij bijna een gewissen dood voor oogen hadden'. Twee dagen later schreef hij in zijn journaal dat alle sloepen gereed gemaakt werden om, mocht dat nodig zijn, het schip te verlaten en om te proberen de Deense factorij Lively (Godhavn) te bereiken. Hij sprak daarbij de vrees uit dat, 'zoo niet alle, vrij zeker de meesten althans zulks met de dood zouden bekoopen.' Men bleef natuurlijk hopen dat het niet zou hoeven. Soms was er ook enige beweging in het ijs, maar voldoende was dit niet. Wat wel omsloeg was de stemming onder de Engelse bemanning. Op 25 september begonnen zij te morren 'dat zij bij dat randzooen niet konden leven.' Maar toen kapitein Duncan daarop aan zijn bemanning vroeg of zij de Nederlanders van koude, honger en ellende wilden laten sterven, viel er een diepe stilte. De toon was niettemin gezet en een week later was er weer kabaal. Duncan gaf weliswaar niet toe, maar Hoekstra wist wat hem te doen stond. Het was inmiddels 4 oktober en de bemanning van de Harlingen maakte zich gereed voor vertrek. Hoekstra schreef nog enige brieven aan zijn familie en zijn reders 'om aan land komende dezelve in een flesch aan een stok op te hangen, in de hoop dat derzelve op een ander jaar zouden gevonden worden.' Van de Engelsen kregen ze nog enig proviand mee: tien pond brood, tien pond spek en anderhalve fles rum per man. Op 6 oktober sprak Hoekstra, zoon van een doopsgezind leraar, een lang gebed uit. Vervolgens werd afscheid genomen van de Engelsen en verliet men het schip.

Over het ijs

Het werd een barre tocht, deels over het ijs, deels door het water. Zodra er water was werden de sloepen te water gelaten en werd er geroeid. Zo nu en dan zagen ze een ijsbeer, verder niets. 's Avonds sleepte men de sloepen weer op het ijs en aten ze een beschuit, een stukje brood met spek. Vervolgens namen ze elk een slok rum, voor de verkwikking want om de dorst te lessen waren ze op sneeuw aangewezen. 's Nachts sliep men zo goed en zo kwaad als het ging in de sloepen. Velen klaagden over bevroren handen en voeten en het moreel van de bemanning was laag. Met grote moeite sleepte men de sloepen over het ijs, die daar zeer onder te lijden hadden. Regelmatig moesten de boten gerepareerd worden. Op 8 oktober kreeg men eindelijk land in zicht, maar door het kruien van het ijs was dit onbereikbaar. Wel kon men een ijsbeer die hen aanviel met een goed gericht schot vellen. En dat terwijl het geweer met spijkers geladen was omdat ze geen kogels bezaten. Pas op 12 oktober om 12 uur 's nachts wisten ze aan land te komen in 'Suikertop' (waarschijnlijk het eilandje Sugar Loaf). Iedereen was doodop. De volgende dag werd er vuur gemaakt van enige plankjes uit de 'buikdelling' van de sloepen om ijs in een ketel te smelten. En toen werd goed duidelijk hoe beroerd men er aan toe was. Er werd gevochten om maar als eerste water te mogen drinken en Hoekstra had de grootste moeite om de orde te handhaven. Dezelfde dag viel ook de eerste dode te betreuren, de 46-jarige Rijnier Krul van Den Helder. Een ellendige dood: 'stervende deed hij niet anders dan geweldig kners-tanden'. Daags daarna, op 14 oktober, begroeven ze de overledene op een eilandje en trokken weer verder.

Aan land

Gelukkig konden ze de volgende dag (15 oktober) in ruim water verder zuidwaarts zeilen tot ze 's middags tot hun opluchting een Deens huis zagen staan. Overigens ook tot hun verbazing want ze wisten niet dat er zo noordelijk nog mensen woonden. Tranen van dankbaarheid biggelden over de wangen. De redding had dan ook niet later moeten komen, want ze waren helemaal uitgeput en er was nog maar voor één etmaal proviand. Aan wal gekomen stond de Deense koopman hen reeds op te wachten en hij verzocht hen gelijk om binnen te komen.

De Inuit

De oorspronkelijke inwoners van Groenland worden door Hoekstra omschreven als: 'niet groot van gestalte, van kleur als een Mulat, plat van aangezicht, klein van neus, uitstekende wangen. Het haar is pikzwart en grof, weinig fijner dan paardenhaar. Zij hebben weinig of geen baard en zoo zij die al hebben plukken zij die uit, bruine oogen, witte tanden en zeer kleine handen en voeten, zeer sterk in krachten, onbegrijpelijk veel kunnen zij lijden. Goedaardig, zeer mededeelzaam, lief voor kinderen. Ze laten volstrekt niemand gebrek lijden, kennen geen rijk of arm. Doch over het geheel zijn zij niet zeer kuisch of eerbaar, sommigen hebben twee vrouwen. Hunne grootste rijkdom bestaat in een eigen kakab, kojak (kajak), zonnetent, vrouwenboot, hondenslede en jachtgereedschap.'

Er werd een warme maaltijd bereid en Hoekstra en de zijnen 'wierden weder geheel mensch.'

De nederzetting waar men was aangekomen bleek Upernavik te zijn. De bemanning van de Harlingen nam hier twee dagen de tijd om weer enigszins op verhaal te komen. Men droogde de kleren en waste zich. Hoekstra kreeg bovendien vijf paar 'wildemans laarzen', die, zo hij opmerkte, veel warmer waren dan hun eigen laarzen. Het was de eerste kennismaking met de inheemse bevolking van Groenland, de Inuit. Door Hoekstra werden ze overigens gewoon 'Esquimaux' genoemd, maar in zijn tijd was dan ook nog niet het besef doorgedrongen dat de benaming 'Eskimo', wat rauwvleeseter betekent, door de Inuit als beledigend wordt ervaren.

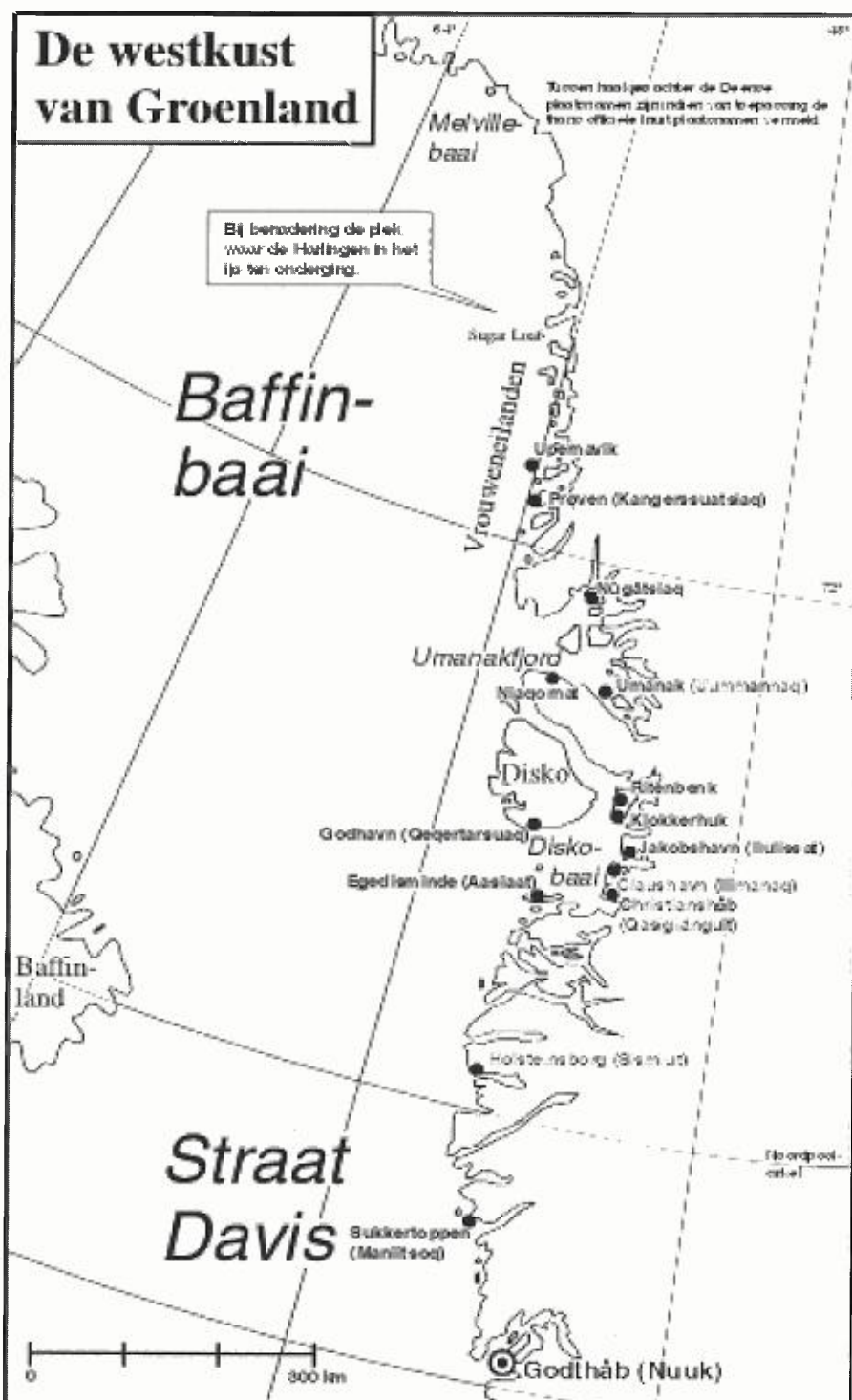
Helaas wilde geen van de in Upernavik verblijvende Inuit met onze walvisvaarders meegaan als gids. De koopman gelastte daarop zijn kuiper om tegen betaling mee te gaan, een aanbod waar Hoekstra dankbaar gebruik van maakte. Ze kregen bovendien nog wat proviand mee en een sparretje om tot spriet voor een boegzeiltje te dienen. Drie bemanningsleden bleven achter, niet in staat om mee te gaan: Harmen Treking uit het Oldenburgse, Hartman Hoek van Harlingen en Jan Bakker van Texel. Zoals ook in de achttiende eeuw gebruikelijk was, bestond de bemanning slechts gedeeltelijk uit mensen uit de onmiddellijke omgeving van de commandeur. Het overgrote deel van de bemanning kwam van de Duitse Waddeneilanden, Sleeswijk-Holstein of de omgeving van Oldenburg.

In de kabakken

Na een dag zeilen kwamen ze 's avonds om tien uur aan in de nederzetting Prøven waar veel mensen woonden waaronder zes Denen. Een Deens huis stond er echter niet, alleen inheemse kabakken, woonketen van drie tot 5 meter in het vierkant, gemaakt van opeengestapelde stenen met slechts één ingang. Binnenin stonden houten britsen met daarvoor olielampen waarboven de Inuit hun kleren droogden. Ergens in een hoek stond een vat waarin zij urineerden en zich tot ontsteltenis van Hoekstra tevens wasten. Hoekstra was helemaal ontdaan door de armoede die hij in Prøven aantrof. 'In een der kabakken zaten ruim 140 mensen, allen bijna moedernaakt en hadden bijna niets te eten. De kinderen zaten met een groot been in de

hand waarvan zij beten en zogen. De mensen aten klipkroost (een soort mos) en waren vol ongedierte, waar wij mede vrij sterk door geplaagd werden. In het kort, de morsigheid was zoo groot dat ons het hart omkeerde.' En hoewel de stank en warmte in de kabak waarin hij verbleef volgens Hoekstra niet te harden was, had hij weinig keus. 's Nachts buiten slapen zou bijna zeker de dood hebben betekend. De bemanning van de Harlingen kon niet te lang in Prøven blijven, de voedselvoorraad in de nederzetting was immers al nauwelijks toereikend voor de eigen bevolking. Twee bemannings-

leden waren er echter te slecht aan toe om verder te reizen: de oppertimmerman Nis Broesman van Harlingen en de koksmaat Jacob Karsman van Texel. Zij 'schreiden bitter' toen de anderen vertrokken. Velen van hen waren er overigens nauwelijks beter aan toe en wisten slechts strompelend en met de grootste moeite de sloepen te bereiken. Op 23 oktober ging men verder zuidwaarts. De volgende dagen werd er behalve kou vooral dorst geleden. Door de dorst gedreven at de bemanning ijs, waardoor de monden van binnen helemaal rauw werden. Pas na een verschrikkelijke tocht van vier dagen kwamen

ze aan bij de nederzetting Nûgâtsiaq (door Hoekstra 'Nogvoak' genoemd), waar ze werden ontvangen door de Deen Marten Christiaan Muller.

'Ourang Outang'

Ook hier was voor de bemanning slechts plaats in de kabakken bij de Inuit en ook hier was de ontvangst vriendelijk: 'Deze menschen betoonden ons ook het grootste medelijden en zij boden ons terstond van hunne spijs aan ... witvisch, van welken zij dien dag drie gevangen hadden.' De chirurgijn P.J. Gordijn had het onder tusschen druk met de bevroren handen en voeten, maar hij kon weinig anders doen dan het dode vlees afsnijden. In de kabakken was het wederom onbeschrijfelijk onaangenaam, vol stank en smerigheid. Veertig walvisvaarders en zestig Inuit in drie kleine warme en benauwde keten, zodat men verschrikkelijk zweette. De bemanning voegde zich daarom maar naar de plaatselijke gebruiken. 'Wij sliepen bijna allen naakt neven de wilden,' aldus Hoekstra in zijn 'Dagverhaal'. De volgende dag bleek er gestolen te zijn: kleren, tabak, beschuit en brood. Volgens de Deen Muller moesten de daders onder de walvisvaarders gezocht worden, want in de zesendertig jaar dat hij in Straat Davis verbleef was er nog nooit iets van hem gestolen en de Inuit waren zeer godsdienstig. Dat laatste was ook Hoekstra opgevalen want 'ze vierden den zondag, hoewel eenvoudig, zeer plegtig en met groten eerbied.' Hij deelt als bijzonderheid ook nog mee dat in een van de kabakken een oude vrouw vertoefde die 'veel geelk naar een Ourang Outang en zei dat ze 102 jaar oud was.'

Diskobaai

Ongeveer zesendertig mijl zuidwaarts, dus drie à vier dagen zeilen lagen rond de Diskobaai meerdere nederzettingen zoals Jakobshavn (250 inw.), Klokkehuk (65 inw.), Egedesminde (200 inw.) en Ritenbenk (250 inw.) op onderlinge afstanden van vijf à zes mijl. Daarheen vertrok men de dertigste oktober met achterlating van zes 'zwakke lotgenoten'. Weer een zeer emotioneel afscheid en wéér ging men de open sloepen in. Men hoopte dat de bemanningsleden, verdeeld over de nederzettingen aan de Diskobaai zouden kunnen overwinteren. Het zat echter niet mee. De sloepen raakten vol met ijs en werden bijna onhandel-

Klaas Hoekstra

Hoewel zijn naam anders doet vermoeden, was Klaas Hoekstra geen geboren Fries. Hij werd op 25 januari 1788 geboren als zoon van Sijtse Hidzers Hoekstra, doopsgezind leraar te Den Helder en Neeltje Jacobs Baske, dochter van de Helderse commandeur Jacob Hendrikz Baske. Toen Klaas twee jaar was, werd vader Hoekstra als doopsgezind leraar op Texel benoemd. Al op 14-jarige leeftijd voer hij als kajuitjongen op een walvisvaarder bij de Helderse commandeur Claes Hendriksz Broertjes. De belangstelling voor de walvisvaart was hem waarschijnlijk bijgebracht door grootvader Jacob Baske. De familie Baske stamde oorspronkelijk uit Baskenland, waar in de zeventiende eeuw de eerste harpoe-niers op de Nederlandse walvisvloot vandaan kwamen. In 1809 is Klaas Hoekstra getrouwd met Jannetje Jansdr. Hillenius, bij wie hij twee kinderen kreeg. Het gezin Hoekstra verhuisde in 1824 van Den Burg op Texel naar Harlingen.

baar. Bovendien raakte men elkaar voortdurend uit het oog hoewel het noorderlicht zeer helder scheen. Een dag na vertrek kwamen twee sloepen weet terug in Nûgâtsiaq. Geen van de inzittenden kon nog lopen en men kroop daarom naar de kabakken. Na lang wachten kwam ook de derde sloep hier weer terug. Ze konden hier echter niet met zijn allen blijven. Men besloot daarom in totaal dertien man achter te laten en om het overwinteren voor de achterblijvers mogelijk te maken, zou men proviand gaan halen in het acht mijl zuidelijker gelegen Niaqornat (door Hoekstra 'Niakonak' genoemd). Dat lukte, zij het niet zonder slag of stoot. Uiteindelijk overwinterde de bemanning van de Harlingen afgezien van de achterblijvers in Upernavik en Prøven in de drie nederzettingen rond het Umanakfjord: vijftien in Umanak, twaalf in Niaqornat en veertien in Nûgâtsiaq. In februari verzamelden de manschappen zich zoveel mogelijk te Umanak en besloot men de volgende maand een poging te wagen naar de Diskobaai te varen. Met twee sloepen (24 man) voer Hoekstra tenslotte naar het zuiden. Na een verschrikkelijke tocht van twee weken kwamen zij op 21 maart aan in het aan de Diskobaai gelegen Ritenbenk, waar Hoekstra onderdak kreeg bij de Deense koopman Christiaan Plum. Hier vernam men dat de schieman Harmen Treking op 28 januari in Upernavik was overleden aan de gevolgen van bevroren handen en voeten en dat de Inuit in Prøven de afgelopen winter zo'n honger hadden geleden dat een aantal van hen was overleden.

Huiswaarts

In de loop van april kwamen ook de andere bemanningsleden, al dan niet gene-

zen, in de Diskobaai (Claushavn) aan. Het zou vervolgens nog tot 8 juni duren voordat koopman Plum bericht ontving dat er op 5 juni te Egedesminde een Deens schip was aangekomen met de missie om Nederlandse en Engelse schipbreukelingen op te halen en dat er vijftien man met dat schip naar Kopenhagen konden vertrekken. Er werd een kajak vooruit gestuurd om te zeggen dat de Nederlanders er aan kwamen, want de tocht per sloep naar buiten was nog niet eenvoudig. Pas een week later kwamen ze aan in de plaats van vertrek, de kolonie Holsteinsborg, volgens Hoekstra 'de fraaiste die wij gezien hebben.' Met zijn vele Europese huisjes en zijn kerk leek dit tenminste op een echt dorpje. Eindelijk waanden de uitgeputte walvisvaarders zich weer in de bewoonde wereld. Op 3 juli vertrokken ze met 15 personen naar Kopenhagen, waar ze op 9 augustus aankwamen. Aangezien de meeste walvisvaarders geen Europese kleding meer hadden, waren ze genoodzaakt in Groenlandse aan wal te gaan. En eenmaal op de kaden trokken ze dan ook veel bekijks. Vanuit Kopenhagen werd vervolgens per wagen naar Hamburg gereisd om daarna per tjalk naar Delfzijl te varen, waar ze op 23 augustus 1827 - precies een jaar na het verlies van hun schip - aankwamen. Vandaar naar huis. Op 10 oktober zo meldt Hoekstra 'kwam het laatste volk mijner equipage naar Harlingen, zoodat wij toen allen, op twee na, na groote gevaren te hebben doorstaan, eindelijk in het Vaderland waren.'

Drs Jan T. Bremer is geograaf te Wieringerwaard (Noord-Holland).

* Met dank aan de heer Loek Deugd (Genealogische Vereniging te Den Helder) voor de genealogische gegevens.

Verslag van het Fryslânsymposium 'Geschiedenis en Journalistiek'

Harm Nijboer

Ter ere van het vijfjarig bestaan van *Fryslân* werd op 7 april jongstleden een symposium gehouden rond het thema geschiedenis en journalistiek. Voor zo'n tachtig aanwezigen gaven de pershistorici Frank van Vree en Marcel Broersma en de als historicus opgeleide journalist Bas Blokker hun visie op deze thematiek. En hoewel elk van de sprekers de materie vanuit een specifieke invalshoek benaderde, waren er toch opvallende parallellen tussen de drie betogen.

Zappend door het verleden

Hoewel er vaak geklaagd wordt over een tanend historisch besef, is daar in de belangstelling van de media voor historische onderwerpen niets van te merken, zo constateerde Van Vree. Sterker nog: het verleden haalt vaker dan ooit tevoren de voorpagina's van de kranten en zowel het achtuurjournaal als historische speelfilms en documentaires vinden een warm onthaal. Ook de bezoekersaantallen van musea en archieven maken duidelijk dat de belangstelling voor het verleden springlevend is. De historische belangstelling is niet afgenomen, zo concludeert Van Vree, maar uit zich alleen in andere vormen. Onze kijk op het verleden wordt niet langer bijeengehouden door een groot verhaal zoals de vaderlandse of de kerkelijke geschiedenis. Het hedendaagse historische besef heeft juist een zeer gefragmenteerd karakter. Tijdens een avondje televisiekijken zappen we van Schindler's List naar een documentaire over de Azteken om vervolgens over te schakelen het journaal waarin uitgebreid bericht wordt over de roof van joodse bezittingen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Leeuwarder Courant

Deze wijziging in de historische belangstelling kwam ook aan de orde in Broersma's lezing over de geschiedkundige bijdragen in de *Leeuwarder Courant*. Al in 1753 had deze krant een vaderlandse geschiedenis in feuilletonvorm gepubliceerd. En in de twee en een halve eeuw daarna heeft de krant regelmatig aandacht aan historische onderwerpen besteed. Tot ver in de twintigste eeuw werd het historisch

vizier van de krant echter bepaald door het grote verhaal van de Nederlandse en de Friese geschiedenis. Na de Tweede Wereldoorlog kwam hier geleidelijk verandering in. Illustratief voor de omslag waren de artikelen van H.W. Keikes onder de titel 'Och heden ja!' uit de jaren zestig. Geen artikelen over beroemde Friezen uit een glorieus verleden, maar stukjes over gewone mensen. Naast het nostalgische ging bovendien het sensationele een steeds grotere rol spelen. 'Moorden, branden en rampen' luidt de ondertitel van een onlangs verschenen bundel met historische artikelen uit de *Leeuwarder Courant*.

Assertieve historici

Die nadruk op het sensationele beperkt zich overigens niet tot de *Leeuwarder Courant* zo bleek uit het betoog van 'ervaringsdeskundige' Bas Blokker. Met een prettig gevoel voor zelfspot somde hij enige fictieve primeurtjes op die ze bij *NRC Handelsblad* graag zouden willen hebben. 'Een item over de vergeten rol van Nederlandse zwarten tijdens de bezetting. Een onderzoek naar de betrokkenheid van prins Bernhard bij buitenlandse veiligheidsdiensten. En: Bonifatius begon zelf een herwaardering van het Friese heidendom.' Weliswaar intellectueler van toon dan de 'moorden, branden en rampen' uit de regionale pers, maar daarom nog niet minder spectaculair. Blokker wijst er overigens op dat het spektakelgehalte van de historische berichtgeving in de krant ook een gevolg is van het feit dat historici een stuk assertiever zijn geworden als het gaat om het zoeken van de schijnwerpers. Een beetje media-aandacht kan

immers geen kwaad als er onderzoeksbudgetten verkregen of veiliggesteld dienen te worden.

Collectieve biecht

Is het historisch besef van de Nederlander verworpen tot historische sensatiezucht? Is de geschiedenis een soort zelfbedieningswinkel geworden? Het antwoord op dergelijke vragen is volgens Van Vree slechts ten dele positief. Volgens hem vertoont de aandacht voor het verleden in de pers wel degelijk enige samenhang. Hij wijst erop dat juist bepaalde zaken steeds weer het nieuws halen zoals de holocaust en het kolonialisme, zeg maar de minder verheffende aspecten van de westerse geschiedenis. Onze kijk op het verleden wordt nog wel degelijk bijeengehouden door een groot verhaal alleen niet meer door een positief verhaal over een glorieus verleden maar door een negatief verhaal. Dit verhaal zou men kunnen omschrijven als - ik gebruik hier even mijn eigen woorden - de collectieve biecht van een sterk gedemocratiseerde samenleving. In de afsluitende discussie werden evenwel kritische kanttekeningen bij het betoog van Van Vree geplaatst. Men kan zich immers afvragen of die belangstelling voor het kolonialisme en de holocaust niet eveneens is ingegeven door een soort sensatiezucht. Blokker had in zijn lezing al aangegeven dat de nieuws waarde van deze zaken vooral wordt bepaald door het feit dat ze 'gevoelig' liggen. Iets wat trouwens ook geldt voor historisch nieuws betreffende het koninklijk huis. En in dit licht is het ook niet verwonderlijk dat tijdens de discussie een vak-historicus klaagde dat serieus historisch onderzoek dat die spectaculaire kanten mist, steeds vaker door de pers genegeerd wordt.

Vinkega, Noordwolde en Boijl in 1644

De kaart van de Vierde Parten in Weststellingwerf

Dirk de Vries*

Van de hoogveengebieden in Friesland was dat van Steggerda en Noordwolde met circa 650 hectare van geringe betekenis vergeleken met de uitgestrekte venen in Schoterland, Smallingerland en Opsterland. Over de exploitatie ervan in de zeventiende eeuw door de Compagnieën van Steggerda Sloot en van Weststellingwerf is bovendien relatief weinig bekend. Omstreeks 1700 had het zijn geld opgebracht en lagen de afgeveende gronden er sindsdien verlaten en woest bij en zo zou het blijven tot ver in de negentiende eeuw.

In tegenstelling tot deze bescheiden plaats in de verveningsgeschiedenis staat Weststellingwerf bovenaan wat betreft oude verveningskaarten dankzij een zeer fraaie getekende kaart uit 1644 die de plannen voor afgraving van het hoogveen onder Vinkega, Noordwolde en Boijl in beeld brengt. Maar niet alleen om de uitvoering, ook inhoudelijk verdient ze voor het voetlicht te worden gebracht. Behalve de meting en verdeling van de Vierde Parten, het eigenlijke concessiegebied van de Compagnie van Weststellingwerf toont ze ook, zeer gedetailleerd, het aangrenzende gebied van huissteden, akkers en overige venen.

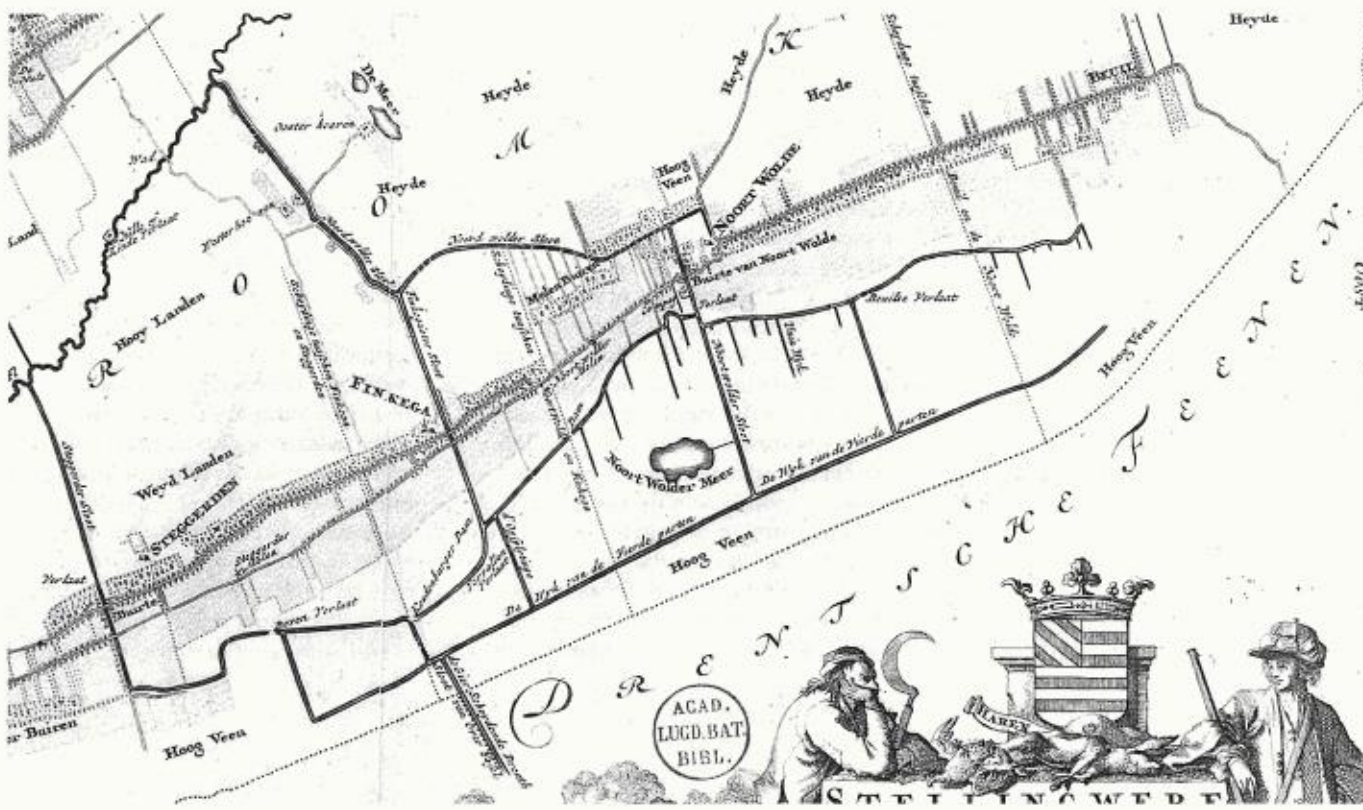
Vervening vóór 1642

Het hoogveen werd in deze grietenij aangetroffen op de hoge gronden in het grensgebied met Overijssel en Drenthe. De dorpen waren oorspronkelijk langs de boorden van de Linde ontstaan. Vanwege de daling van het maaiveld en de toenemende waterover-

last die daarvan het gevolg was, waren ze geleidelijk aan landinwaarts opgeschoven naar de zandruggen. Daar lagen (en liggen) de dorpen in lintbebouwing, geflankeerd door de oude cultuurgrond. De individuele hoeven stonden op strookvormige kavels die vanaf de rivier landinwaarts liepen tot

in het hoogveen. In dat veen werd al eerder turf gewonnen, maar dat gebeurde op beperkte schaal voor huishoudelijk gebruik en van een stelselmatige afgraving was tot in de zeventiende eeuw geen sprake. Het oude landschap van hooilanden, hoeven, akkers, heide en veen lag er toen nog onaangestast bij. Daar kwam verandering in toen vanaf circa 1550 voor de energievoorziening van de snel groeiende steden relatief goedkope brandstof nodig was. Het beleggen in compagnieën voor de exploitatie en de afvoer van turf bleek voor rijke patriciërs uit Friesland, Holland en Utrecht lange tijd een lucratieve bezigheid. Met een dergelijke projectmatige aanpak van de vervening is in Weststellingwerf omstreeks 1608 bij Steggerda een begin gemaakt door een groep belanghebbenden, verenigd in de Compagnie van Steggerdasloot, die met de ingezetenen een overeenkomst hadden gesloten voor het afgraven van het veen en het

De vervening bij Noordwolde en Steggerda in 1693. Detail uit de kaart van Weststellingwerf door B. Schotanus, uitgegeven in 1698. (Foto UB Leiden)

maken van waterwegen. Kort daarna lieten de participanten de Steggerdasloot naar de Linde aanleggen, waarlangs de turf kon worden afgevoerd. In ruil voor het gebruik dat de ingezetenen van deze infrastructuur mochten maken, stonden deze een vierde deel (of part) van hun venen aan de Compagnie af. In de loop van de volgende dertig jaren werd de Sloot tot aan de provinciegrens doorgetrokken en een oostwaarts lopende dwarsvaart aangelegd, die in 1641 de scheiding met Vinkega had bereikt en daar hield de concessie op. Omdat het veen onder Steggerda zo goed als geheel vergraven was, keken de participanten uit naar andere mogelijkheden om hun systeem van vaarten te gelde te maken. Als nu eens met de aangrenzende dorpen Vinkega en Noordwolde kon worden overeengekomen, om ook hun venen vanuit dit systeem te ontsluiten. De Compagnie van Steggerda had daarvoor al voorbereidingen getroffen door in deze dorpen enkele percelen te kopen. Maar er kwam een kink in de kabel door toedoen van een andere veencompagnie die op 1 april 1642 bij resolutie van de Staten van Friesland toestemming had gekregen voor het graven van een vaart vanuit de venen onder Noordwolde en Vinkega tot in de Linde om daar het veen aan snee te brengen. In deze Weststellingwerfse Veencompagnie hadden zich een aantal ondernemers verenigd van wie de meeste uit Holland kwamen en daar vrij hoge functies bekleedden. De belangrijkste onder hen, gezien zijn functie en zijn aandeel in de Compagnie, was ongetwijfeld jonker Thomas van Stakenbroek, die in het leger van Frederik Hendrik van gewoon ruiter tot de rang van luitenant-generaal van de cavalerie was opgeklommen. Als tegenprestatie voor het aanleggen van vaart, zijsloten en sluizen kregen zij van de ingezetenen de 'Vierde Parten' van hun veengebied, tegen de grens met Drenthe gelegen. De compagnons van Steggerda, van mening dat ze door de plannen van Van Stakenbroek cum suis in hun belangen werden geschaad, probeerden via een protest bij het Hof van Friesland, de zaak nog tegen te houden, maar tevergeefs. Spoedig hierna moet de nieuwe Compagnie van Weststellingwerf met haar activiteiten zijn begonnen, want op de hier besproken kaart uit 1644 ligt de Noordwoldervaart er al.

Op zichzelf

Deze kaart maakt de veranderingen in de eigendomsverhoudingen aanschou-

welijk die het gevolg zijn van de verveningsactiviteit van de Weststellingwerfse Compagnie. Enerzijds is ze het resultaat van metingen die de grenzen en de verdeling van het concessiegebied van deze onderneming vastlegden en die de 'Vierde Parten' definitief op de kaart van Friesland zetten. Aan de andere kant paste ze dit nieuwe gegeven in in de bestaande structuur van saten, akkers en venen in de drie dorpen Vinkega, Noordwolde en Boijl. Zo werden nieuwe en oude rechten in kaartvorm gecodificeerd.

Het is niet zomaar een kaart. De verzorgde en fraaie uitvoering, de grote schaal en de gedetailleerde weergave van de topografie maken ons nieuwsgierig naar de inhoud en functie ervan. Archiefonderzoek heeft daarover geen opheldering kunnen geven. Een verbaal waarin de landmeters verslag van hun metingen doen ontbreekt. Ze staat daarom als historisch document op zichzelf, maar dankzij een uitvoerige toelichting in een evenwichtige goed leesbare hand geschreven is het toch mogelijk haar in tijd en ruimte een plaats te geven. Laten we dus de kaart zelf aan het woord.

Raadsheren en landmeters

In de formeel gestelde toelichting verklaren de 'bij den Hove van Vrieslant geadtmitteerde' landmeters, van wie aantal noch namen worden vermeld, dat zij op 24 augustus 1644 en volgende dagen in opdracht van twee raadsheren van het Hof, Cornelis Buttinga (1603-1645) en Pieter van Harinxma thoe Slooten (1610-1669) aan het werk gingen. Met name Buttinga was geen onbekende in Weststellingwerf. In de jaren voorafgaand aan zijn raadsheerschap was hij secretaris van die grietenij en volmacht ten landdage geweest. Hij en Van Harinxma waren als commissarissen aangewezen om een geschil te beslechten dat onder de compagnons van de Weststellingwerfse Compagnie was ontstaan over de verdeling en de plaats van de veenpercelen in overeenstemming met ieders aandeel in de compagnie. De partijen hadden deze kwestie bij het Hof ahangig gemaakt, waarschijnlijk omdat deze hoogste rechtsinstantie, zoals wij hier boven zagen, al twee keer eerder bij zaken de Compagnie betreffende betrokken was geweest. Van Stakenbroek, de grootste aandeelhouder, was in het begin van 1644 overleden op het moment dat er over dit heikelijke

punt nog geen afspraken waren gemaakt, reden genoeg voor zijn weduwe, Vrouwe Walburg van den Brouck om daarover duidelijkheid te krijgen. De overige vijf aandeelhouders, Gerrit Dijkmans, de Haagse solliciteur Paschier Bolleman, de commies van financiën Reinier Casembroot, de ritmeester Lamoraal van der Noodt en, als enige Fries, de grietman van Weststellingwerf Dirk van Baerdt vormden gezamenlijk de andere partij. Van hen werd vooral Passchier Bolleman bekend als de initiatiefnemer van de in 1641 aangevangen verveningen rond Drachten.

Toedeling

Vervolgens beschreven de landmeters hoe ze hun opdracht in vier fasen hadden uitgevoerd.

Ten eerste werden de grenzen van het vierde deel van de venen dat aan de Weststellingwerfse Compagnie was afgestaan door meting vastgesteld en op de kaart vastgelegd.

Ten tweede in het verlengde daarvan is hetzelfde gebeurd met de saten, landen en venen in de drie dorpen, voor zover die aan deze Vierde Parten grenzen. Ten derde is het gebied van de Vierde Parten (ca. 220 ha) in 103 gelijke delen van twee morgens, 150 roeden, negen voeten en negen duim (2.14 ha) verdeeld en in het terrein uitgezet en tenslotte zijn deze percelen door loting toebedeeld, in overeenstemming met ieders aandeel in de compagnie. De toewijzing is door middel van hoofdletters in elk perceel aangegeven met het resultaat dat drie percelen aan Lamoraal van der Noodt (A) toekwamen, vier aan de grietman van Weststellingwerf Baerdt (B), het leeuwendeel van 48 percelen aan de Weduwe Van Stakenbroek (C). Dijkmans, Casembroot en Bollemans tenslotte kregen ieder 16 percelen (resp. D, E, F) toegewezen.

Representatie

De ondertekening en dubbele datering onder aan deze verklaring roepen enkele vragen op ten aanzien van personen die bij de opmetingen en uiteindelijk bij het maken van deze kaart betrokken waren. In de tekst wordt op twee plaatsen over landmeters in het meervoud gesproken, terwijl alleen de naam van Jacob van Campen onderaan de toelichting prijkt. Deze van Campen kreeg van het Hof zijn admisie als landmeter op 14 juni 1626 en van hem zijn enkele schetsmatige kaarten be-

Regiſter vande ſatē Landen ende Meſſen.

Stamps in Arabic above and below the signature

It is not only a good thing to have a good name, but it is also a good thing to have a good reputation. A good name is a good thing to have, but it is also a good thing to have a good reputation. A good name is a good thing to have, but it is also a good thing to have a good reputation.

[illegible]

Register Volume 1
 1800-1801
 1802-1803
 1804-1805
 1806-1807
 1808-1809
 1810-1811
 1812-1813
 1814-1815
 1816-1817
 1818-1819
 1820-1821
 1822-1823
 1824-1825
 1826-1827
 1828-1829
 1830-1831
 1832-1833
 1834-1835
 1836-1837
 1838-1839
 1840-1841
 1842-1843
 1844-1845
 1846-1847
 1848-1849
 1850-1851
 1852-1853
 1854-1855
 1856-1857
 1858-1859
 1860-1861
 1862-1863
 1864-1865
 1866-1867
 1868-1869
 1870-1871
 1872-1873
 1874-1875
 1876-1877
 1878-1879
 1880-1881
 1882-1883
 1884-1885
 1886-1887
 1888-1889
 1890-1891
 1892-1893
 1894-1895
 1896-1897
 1898-1899
 1900-1901
 1902-1903
 1904-1905
 1906-1907
 1908-1909
 1910-1911
 1912-1913
 1914-1915
 1916-1917
 1918-1919
 1920-1921
 1922-1923
 1924-1925
 1926-1927
 1928-1929
 1930-1931
 1932-1933
 1934-1935
 1936-1937
 1938-1939
 1940-1941
 1942-1943
 1944-1945
 1946-1947
 1948-1949
 1950-1951
 1952-1953
 1954-1955
 1956-1957
 1958-1959
 1960-1961
 1962-1963
 1964-1965
 1966-1967
 1968-1969
 1970-1971
 1972-1973
 1974-1975
 1976-1977
 1978-1979
 1980-1981
 1982-1983
 1984-1985
 1986-1987
 1988-1989
 1990-1991
 1992-1993
 1994-1995
 1996-1997
 1998-1999
 2000-2001
 2002-2003
 2004-2005
 2006-2007
 2008-2009
 2010-2011
 2012-2013
 2014-2015
 2016-2017
 2018-2019
 2020-2021
 2022-2023
 2024-2025
 2026-2027
 2028-2029
 2030-2031
 2032-2033
 2034-2035
 2036-2037
 2038-2039
 2040-2041
 2042-2043
 2044-2045
 2046-2047
 2048-2049
 2050-2051
 2052-2053
 2054-2055
 2056-2057
 2058-2059
 2060-2061
 2062-2063
 2064-2065
 2066-2067
 2068-2069
 2070-2071
 2072-2073
 2074-2075
 2076-2077
 2078-2079
 2080-2081
 2082-2083
 2084-2085
 2086-2087
 2088-2089
 2090-2091
 2092-2093
 2094-2095
 2096-2097
 2098-2099
 2100-2101
 2102-2103
 2104-2105
 2106-2107
 2108-2109
 2110-2111
 2112-2113
 2114-2115
 2116-2117
 2118-2119
 2120-2121
 2122-2123
 2124-2125
 2126-2127
 2128-2129
 2130-2131
 2132-2133
 2134-2135
 2136-2137
 2138-2139
 2140-2141
 2142-2143
 2144-2145
 2146-2147
 2148-2149
 2150-2151
 2152-2153
 2154-2155
 2156-2157
 2158-2159
 2160-2161
 2162-2163
 2164-2165
 2166-2167
 2168-2169
 2170-2171
 2172-2173
 2174-2175
 2176-2177
 2178-2179
 2180-2181
 2182-2183
 2184-2185
 2186-2187
 2188-2189
 2190-2191
 2192-2193
 2194-2195
 2196-2197
 2198-2199
 2200-2201
 2202-2203
 2204-2205
 2206-2207
 2208-2209
 2210-2211
 2212-2213
 2214-2215
 2216-2217
 2218-2219
 2220-2221
 2222-2223
 2224-2225
 2226-2227
 2228-2229
 2230-2231
 2232-2233
 2234-2235
 2236-2237
 2238-2239
 2240-2241
 2242-2243
 2244-2245
 2246-2247
 2248-2249
 2250-2251
 2252-2253
 2254-2255
 2256-2257
 2258-2259
 2260-2261
 2262-2263
 2264-2265
 2266-2267
 2268-2269
 2270-2271
 2272-2273
 2274-2275
 2276-2277
 2278-2279
 2280-2281
 2282-2283
 2284-2285
 2286-2287
 2288-2289
 2290-2291
 2292-2293
 2294-2295
 2296-2297
 2298-2299
 2300-2301
 2302-2303
 2304-2305
 2306-2307
 2308-2309
 2310-2311
 2312-2313
 2314-2315
 2316-2317
 2318-2319
 2320-2321
 2322-2323
 2324-2325
 2326-2327
 2328-2329
 2330-2331
 2332-2333
 2334-2335
 2336-2337
 2338-2339
 2340-2341
 2342-2343
 2344-2345
 2346-2347
 2348-2349
 2350-2351
 2352-2353
 2354-2355
 2356-2357
 2358-2359
 2360-2361
 2362-2363
 2364-2365
 2366-2367
 2368-2369
 2370-2371
 2372-2373
 2374-2375
 2376-2377
 2378-2379
 2380-2381
 2382-2383

[illegible][illegible]

Jacob van Camper
1645 14 oct. 1645

Kaart 'van de Saten Landen ende Veenen gelegen in Bueil, Noordwolden en de Finckinga waertegen

en Vierdeparten van de geotroyeerde Weststellingwerfse Compagnie zijn lopende' (UB Leiden)

waard die hij voor de veencompagnie van Dekema, de Schoterlandse Compagnie in 1628 en 1646 maakte. Hij is ook bekend als portretschilder en notaris, in welke laatste hoedanigheid hij onze kaart ondertekende, maar dat hoeft niet te betekenen dat hij niet als landmeter bij onze kaart betrokken is geweest. Wat de dateringen betreft is het duidelijk dat de eerste, '21 October 1644', slaat op het originele werkstuk, dat de landmeters bij het Hof indienden. Het vervolg van de ondertekening 'Onderstont Jacob van Campen 1645 Noto: pub' doet vermoeden dat we hier met een kopie te maken hebben van dat jaar. De notitie 'Copije' helemaal links boven zou dan op de hele kaart betrekking kunnen hebben. Onderzoek van het watermerk heeft uitgewezen dat het papier omstreeks 1650 gebruikt werd. De fraaie en verzorgde uitvoering in tekening, beschrifting en inkleuring en het royale formaat (95 x 195 cm) rechtvaardigen naar mijn mening het vermoeden dat we hier niet alleen met een zogenaamde nette kopie te maken hebben, maar dat het wel eens een exemplaar kon zijn voor representatiedoeleinden, eventueel om aan de wand te hangen en misschien wel bestemd voor de heren deelnemers van de Weststellingwerfse Compagnie.

Strategische saten

De oriëntatie naar het zuiden wijst bij de eerste aanblik al aan dat we het thema van de kaart in de richting van het veen moeten zoeken. Het strekte zich uit tot de provinciegrens met Drenthe, waarover kort daarvoor, ca. 1615, duidelijkheid verkregen was. De ligging ervan wordt direct gerelateerd aan de bewoning, verkaveling en grondgebruik in de dorpen. De bestaande verkaveling in langgerekte stroken is achter de akkers met stippellijnen in het veen doorgetrokken tot daar waar het gebied van de Compagnie begint. Daar lag de grens tussen de 'Vierde Parten' en het overige driekwart deel van het veen. Westwaarts liep de concessie tot daar waar de Compagnie van Steggerdasloot sinds jaren actief was, de limietscheiding tussen Vinkega en Steggerda, oostwaarts tot en met de eerste zes percelen in Boijl. Juist op de plaats waar deze grenzen liepen hadden twee leden van de Compagnie van Weststellingwerf strategisch gelegen saten aangekocht. Dat moet kort na 1640 gebeurd zijn, omdat ze in

het Stemcohier van dat jaar nog niet als zodanig werden vermeld maar wel in het 'Regijster van de saten landen ende veenen', dat als wezenlijk onderdeel van de kaart tegen de linker kader-rand is opgenomen. Van de 84 daar vermelde percelen was het eerste in bezit van Dijkmans en van het laatste was de Vrouwe van Stakenbroek eigenaar.

Het doorlezen van dit register levert de volgende voor de context van de kaart interessante gegevens op. Pieter van Harinxma, één van de twee raadsheeren van het Hof van wie de landmeters de opdracht kregen, was in Boijl de buurman van Dijkmans en Reinier Casembroot, een andere deelgenoot in de Compagnie, bezat de drie belendende saten naast deze raadsheer. In Noordwolde komen we behalve Kinne-ma, collega-raadsheer van Van Harinxma ook drie keer dr. Hans van Wijckel tegen, lid van de Staten Generaal en de Raad van State, en voor deze kaart mogelijk van belang in verband met de provenance (eigendoms-geschiedenis). De Compagnie zelf bezit het perceel waar de Vaart is gegraven. Onder Vinkega komen we, behalve nog een keer Dijkmans, ook de 'Companie van Steggersloot' als eigenaars van het veen tegen, te verklaren als een vooruitgeschoven positie op het terrein van de concurrent.

De belangen van de compagnons van de Weststellingwerfse Compagnie waren blijkbaar in dit gebied niet alleen gericht op de turfwinning in de Vierde Parten en de afvoer ervan. Ze strekten zich daarbuiten uit tot het aangrenzende veengebied dat bij de saten hoorde die ze hadden opgekocht. De kaart laat zien dat aansluitend aan de akkers de veenwinning over de hele breedte van het gebied al begonnen is en met name waar de compagnons eigendom hadden.

Schaal en detail

Behalve de Noordwolder Vaart - 'De Heere Sloet' op de kaart - zijn op de grens van akkers en veen de later zo genoemde Ooster en Wester Bovendwarsvaarten al gegraven, de laatste evenwel nog niet verbonden met de hoofdvaart. Hoe snel het gebied met vaarten ontsloten en de turf werd afgegraven kan worden afgelezen van de kaart van Weststellingwerf door Bernardus Schotanus, die de situatie van bijna een halve eeuw later (1693) weergeeft. Daarop ligt op kleine afstand van de provincie-

grens en evenwijdig daaraan de Wijk van de Vierde Parten, verder is de Ooster Dwarsvaart nog een eind doorgetrokken en vanuit de dwarsvaarten lopen wijken verder het veen in. Bij Schotanus ontbreekt de brede sloot die op onze kaart vanuit het Noordwolder Meer over de grens loopt en die als 'Westerbeecke sloot' ook op de wandkaart van Ten Have van Overijssel voorkomt, waarvan de inhoud uit 1639 tot 1644 dateert.

De grote schaal, ca. 1:4.000 (Hondert Roen = 9,8 cm), stond de landmeters toe veel zorg aan de topografie te besteden, zoals op het omslag afgebeelde detail van de dorpskern van Noordwolde te zien is. Bij het kruispunt van de Hereweg met de nu gedempte Vaart zijn naast elkaar het Herenhuis (het kantoor van de Compagnie) en een kraan afgebeeld en even daarboven een sluis en een overtoom. Op de eerdergenoemde kaart van Schotanus is het huis aangegeven met 'Compag'. De picturale weergave van de saten met boerderijen te midden van boomgaarden doet weliswaar schematisch aan, maar is in de vorm van de gebouwen toch niet de langgerekte Saksische hoeve herkenbaar? De tekening van de lintbebouwing in de dorpen komt, zelfs wat aantal en plaats van de gebouwen betreft, grotendeels overeen met die op de kaart van Schotanus. Op één plaats vertoont de kaart mathematisch gezien een zo grote afwijking van de werkelijke situatie, dat we ons mogen afvragen of die niet opzettelijk is aangebracht om dat gedeelte nog in de kaart op te nemen. Dat is waar de Noordwolder Vaart het dorp in zuidwestelijke in plaats van noordwestelijke richting verlaat.

Eigendoms-geschiedenis

De kaart komt uit het oude familiebezit van de Van Kuffelers. In 1969 werd ze na het overlijden van een 'stille oom' op de zolder van diens huis aangetroffen. Een aangehecht briefje met de vermelding 'No 61. Friese Venen. Buijl Noordwolde Finckega' verwees mogelijk naar een plaats in een voormalig familiearchief. De provenance Van Kuffeler is zelfs met zekerheid terug te voeren tot het tweede kwart van de achttiende eeuw toen Jacob Jan van Kuffeler (1715-1779) gehuwd was met Jacoba Adriana de Graeff (1710-1745). Beide echtelieden hebben toen hun eigendomsmerken tussen de benen van de passer rechts onder aan-

gebracht, namelijk de in inkt geschreven familienaam 'Kuffeler' in combinatie met het in zegellak afgedrukte wapen van de familie De Graeff van Polsbroek. Opmerkelijk is echter dat Van der Molen (Turf uit de Wouden, 1978) nergens de familie Van Kuffeler als eigenaar van de venen in de achttiende eeuw vermeldt en dat zou erop kunnen duiden dat de kaart van nog vroegere generaties afkomstig was toen de familie er wel venen bezat. En dat is niet geheel onmogelijk omdat we drie generaties terug in de rechte lijn bij dr. Hans van Wijckel terechtkomen die volgens de cohieren van 1640 vier stemhebbende saten in Boijl en Noordwolde bezat en daarom zeker als mogelijk eigenaar van een deel van de venen in aanmerking komt.

Restauratie

De Collectie Bodel Nijenhuis, de kaartenverzameling van de Leidse UB, verwierf deze kaart door aankoop in 1991 (signatuur: 051-06-001/003), pas nadat duidelijk was dat Friese collecties daarvoor op dat moment niet in de markt waren. Ze verkeerde toen in een deplorabele toestand. Een poging van enkele jaren daarvoor om de kaart te redden door haar van de doublure van zwaar linnen los te maken had niet het gewenste resultaat opgeleverd. Ze bestond uit 21 vellen papier van zeer verschillend formaat, alle in meer of mindere mate gekreukt, met grote en kleine scheurtjes en op de achterzijde restanten van bruine lijm. Vlekken wezen bovendien op waterschade en hier en daar was de bruine inkt uitgelopen. In 1993 is er door Nico Lingbeek te Amsterdam een zorgvuldige restauratie toegepast, waarbij de nadruk lag op conservering, reiniging en versteviging en er niet aan tekening, inkleuring en schrift is gekomen. Dit om verschillende redenen zo unieke cartografisch document is nu voor ieder die dat wenst te raadplegen in de kaartencollectie van de UB Leiden en dat in een staat, waarin veel van haar originele schoonheid bewaard is gebleven.

** Dirk de Vries is conservator van de Collectie Bodel-Nijenhuis van de Universiteitsbibliotheek te Leiden.*

Nieuws van het Fries Genootschap

Porseleinzaal in het Fries Museum rond 1900, nu is hier de Mata Hari zaal ingericht

Stomme dingen

Onder deze titel organiseert het Fries Genootschap in samenwerking met het Fries Museum een lezing ter introductie van de nieuwe afdeling in het museum over de geschiedenis van Friesland.

Historische musea, of historische afdelingen in algemene musea, hebben de pretentie iets zinnigs over mensen te vertellen en dat te doen in de context van hun sociale omgeving. In veel gevallen zegt ons de context van het voorbije verleden niet zo veel meer en vaak is het moeilijk die context opnieuw te construeren. De nagelaten realia liggen zwijgend in de vitrine, ze zeggen niets, ze zijn stom. Wat kan een museum doen om een omgeving te creëren waarin schilderijen en gebruiksvoorwerpen weer een verhaal vertellen? Een verhaal dat werkelijk te maken heeft met de hoofdpersonen van vroeger, maar ook één waar de huidige generatie museumbezoekers iets mee kan? Wat betekent dit voor de bestudering van de bestaande collectie en hoe kan met nieuwe uitgangspunten verder verzameld worden? En tenslotte: hoe moeten museummedewerkers en vormgevers zich met elkaar verstaan om samen een aantrekkelijk museum te maken?

Spreker deze avond is de heer dr Lodewijk Wagenaar, conservator van het Amsterdams Historisch Museum. De lezing vindt plaats op dinsdag 21 november aanstaande om 19.30 uur. De toegangsprijs bedraagt f. 15,-. Leden van het Fries Genootschap hebben gratis toegang.

Een zilveren botergoot uit 1783 door Jochem van der Velde

Peter Schoen*

Iedere historicus maakt het wel eens mee: de vondst van een archiefstuk dat het definitieve oordeel velt in een bepaalde kwestie. Maar dat een dergelijke vondst in eerste instantie vervelende consequenties heeft voor een museale collectie en vervolgens bijdraagt tot de identificatie van een uniek zilveren voorwerp, was voor mij een nieuwe ervaring. En als dit object bovendien symbool staat voor de kortstondige economische opleving van een Friese stad, dan is daarmee de reden voor het schrijven van dit artikel verklaard. In het standaardwerk *Merken van Friese goud- en zilversmeden* van Elias Voet, dat in 1974 in een bewerkte versie verscheen, komt onder nummer 284 een meesterteken voor met de letters JV gekroond.

Sneker keur

Hoewel dit merk regelmatig in combinatie met het stadskeur van Sneek voorkomt, schreef men het aan de Heerenveense zilversmid Jouke Vogelzang toe. Hij werkte van circa 1750 tot zijn dood in 1783. De toeschrijving was gebaseerd op het feit dat in Sneek en omstreken in dat tijdvak geen zilversmid met dergelijke initialen voorkwam. Bovendien werden Heerenveense zilversmeden na 1695 verplicht hun werk in Sneek te laten keuren. Een combinatie van een Heerenveens meesterteken met het Sneker keur is dus mogelijk. Het museum Willem van Haren kocht in de afgelopen jaren diverse voorwerpen met dit meesterteken aan. Verschillende soorten lepels, een brandewijnkom en een prachtige theebus. Van geen enkel voorwerp kon een directe relatie met Heerenveen worden vastgesteld, maar ze pasten allemaal binnen de werkzame periode van de meester. Problematisch waren wel de voorwerpen die na 1783 waren gekeurd. Maar dit was verklaarbaar omdat Jouke met zijn jongere broer Yske had samengewerkt. Die leefde tot 1796 en kon met hetzelfde merk zijn blijven tekenen.

Onjuiste toeschrijving

Enige tijd geleden probeerde ik het meesterteken definitief aan Vogelzang te koppelen. Uitgangspunt vormde de inscriptie op een electeurslepel die in 1789 in IJlst was uitgedeeld. Volgens informatie van het Fries Scheepvaartmuseum was de electeurslepel een geschenk van verkozen magistraatsleden aan diegenen uit de vroedschap die hun naam hadden geplaatst op het

dubbeltal dat voor een benoeming aan de stadhouder was voorgelegd. Uit het stadsboek bleek dat de geschenken voor rekening van het stadsbestuur kwamen. Ik vond geen betalingen aan Jouke Vogelzang, maar vanaf 1783 dook wel een naam van een tot dusver onbekende zilversmid op.

De toeschrijving van het merk aan Vogelzang bleek onjuist. Geheel onverwacht kwam dit overigens niet. Een aantal voorwerpen had al eerder aanleiding tot twijfel gegeven. Waarom had Vogelzang in 1776 als buitenstaander lepels aan het Sneker schildersgilde mogen leveren en waarom kwamen op zijn werk typische Sneker en IJlster namen als Gongrijp en Oppedijk voor? Dit alles werd nu duidelijk en kon maar tot één conclusie leiden: niet Jouke Vogelzang maar de Sneker Jochem van der Velde gebruikte het meesterteken JV gekroond. Een bliksembezoek aan het Ryksargyf in Leeuwarden bevestigde mijn vermoedens. Van der Velde trouwde in 1779 Eelken Melis Oppedijk uit IJlst (sic!) en kocht in 1781 een huis aan de Markstraat in Sneek. We mogen er van uitgaan dat hij rond die tijd als zilversmid actief was.

Van der Velde

Kort na deze ontdekking belde een kennis. Hij deed onderzoek naar een zilveren botergoot met het bewuste meesterteken en had van mijn vondst gehoord. De botergoot draagt de inscriptie: 'Verkeert door de Magestraat van IJlst den 27 augustus 1783 en heeft een lengte van 24 centimeter. A.K. Mulder beschrijft het in zijn boek *Ald ark* als een bûterboar die gebruikt werd om na te gaan

66 was. Met een klauwhamer konden de spijkers, waarmee de bovenste ring van de ton bevestigd was, verwijderd en na controle weer dichtgeslagen worden. Uit de archiefstukken bleek dat de heren in IJlst regelmatig zilveren geschenken hadden uitgedeeld. Op 8 juli 1783 ontving Van der Velde 130 caroliguldens 'wegens gemaakte silvere premies'. Van deze opdracht is zeker één lepel bewaard gebleven. Volgens de veilingcatalogus van Mak van Waay (juni 1975) heeft het stuk een paard

De door Van der Velde vervaardigde botergoot uit 1783

Theebus uit circa 1785

als steelbekroning en op de bak de inscriptie: 'Vereert door de magistraat van Ylst, den 8 may 1783'. Op 6 september 1783 kreeg Van der Velde nogmaals 105 caroli guldens en 6 stuivers uitgekeerd. Ook dit maal betrof het prijzen. Gezien de datum van de betaling kan de botergoot hier deel van hebben uitgemaakt, maar dat is niet waarschijnlijk. De jaarrekening van 1784 vermeldt namelijk dat Van der Velde op 4 mei voor het maken van 'een silfer sweep en een gote' een bedrag van 79 carolus guldens kreeg. Dit zal onze botergoot zijn. Het stadsbestuur keek trouwens niet op een stuk zilver meer of minder, want op 19 mei 1784 ontving Age Oosterwerf uit Sneek 13 caroliguldens en 4 stuivers voor 'twee silverre leepels die sin uitgeleent op de koemark'.

IJlster perikelen

Aan wie was nu de kostbare botergoot uitgereikt? Misschien was het een geschenk aan de man die de nieuwbouw van de stadswaag mogelijk maakte:

Lodewijk Rengers. Hij vertegenwoordigde als premier stadhouder Willem V in het IJlster stadsbestuur. Hij leende de stad hiervoor het aanzienlijke bedrag van 12000 carolus guldens tegen een niet al te hoge rente van 2 %. Deze investering maakte deel uit van een uitgebreid economisch herstelplan dat het in de versukkeling geraakte IJlst er weer bovenop moest helpen. Rengers zou spoedig spijt krijgen van zijn royale houding. De economische opleving in IJlst duurde maar kort. Met de komst van de Fransen in 1795 trad opnieuw een periode van neergang in. Voor de premier had dit wel zeer vervelende gevolgen. Hij zag zich gedwongen het uitgeleende bedrag terug te vorderen. Het nieuwe stadsbestuur voelde hier niets voor. Een dikke portefeuille getuigt van de moeite die Rengers zich moest getroosten om zijn geld terug te krijgen. Nu was zijn relatie met de nieuwe machthebbers toch al enigszins moeizaam. Toen magistraat en vroedschap in 1782 partij kozen voor de patriot-

ten, protesteerde Rengers, als vertegenwoordiger van de stadhouder, in eerste instantie hevig. Hij liet in het resolutieboek zelfs een officieel protest opnemen. Na een maand koos hij eieren voor zijn geld, liet de resolutie intrekken en sloot zich alsnog bij de omgeturnde machthebbers aan. Met de komst van de Fransen was zijn politieke loopbaan in IJlst voorbij.

Fiscale creativiteit

'Quining (het kwijnen) van de scheepstimmerbouw', zo omschreef het stadsbestuur de belangrijkste oorzaak van de economische malaise. Bovendien vormde de gedwongen inkwartiering van Franse soldaten een enorme belasting. De situatie was nijpend. De stad had dringend geld nodig en vroeg het provinciale bestuur een bijdrage in de vorm van fortificatiegeld. Andere Friese steden konden jaarlijks op een dergelijke subsidie rekenen. Maar IJlst was een open stad, die slechts door waterwegen werd omzoomd en miste derhalve dit douceurtje. De provinciale bestuurders hadden niettemin oog voor de problemen en ze verleenden een renteloos voorschot van 600 caroliguldens. Maar tegelijkertijd drongen zij aan op bezuinigingen. Het stadsbestuur nam dit advies over en de daaruit voortvloeiende maatregelen geven blijk van fiscale creativiteit. Zo diende de Hervormde Gemeente haar bijdrage in het armen-geld te verhogen en konden de burgers verhoging van het lantaarn- en brandspuitgeld tegemoet zien. Aan het uitdelen van geschenken kwam een einde. De zilveren lepels werden afgeschaft en dat leverde een geschatte besparing van 100 caroliguldens per jaar op.

Zo kwam een eind aan een korte traditie die een wel heel bijzonder zilveren voorwerp opleverde: een botergoot als uiting van een tijdelijke economische opleving in IJlst. En dat Jochem van der Velde en niet Jouke Vogelzang hem vervaardigde, mag dan misschien de zilvercollectie van het museum Willem van Haren in omvang beperken, de geschiedenis van het Friese zilver wordt erdoor verrijkt.

Peter Schoen is oud-medewerker van het Museum Willem van Haren te Heerenveen

Christoffel Frederik Franck (1755-1816)

Een veelzijdig kunstschilder in Friesland

Annabelle Meddens-van Borselen*

In het Fries Museum hangt een bijzonder schilderij van het achttiende-eeuwse kantoor van koopman Reinier Buysing uit Leeuwarden. Het schilderij is vervaardigd door de kunstschilder Christoffel Frederik Franck. Recent onderzoek in het Rijksarchief in Noord-Holland bracht nieuwe feiten aan het licht over deze vrij onbekende kunstschilder. Franck was afkomstig uit Zwolle en aan het begin van zijn loopbaan naar Friesland vertrokken. Daar was hij van 1785 tot 1806 actief.

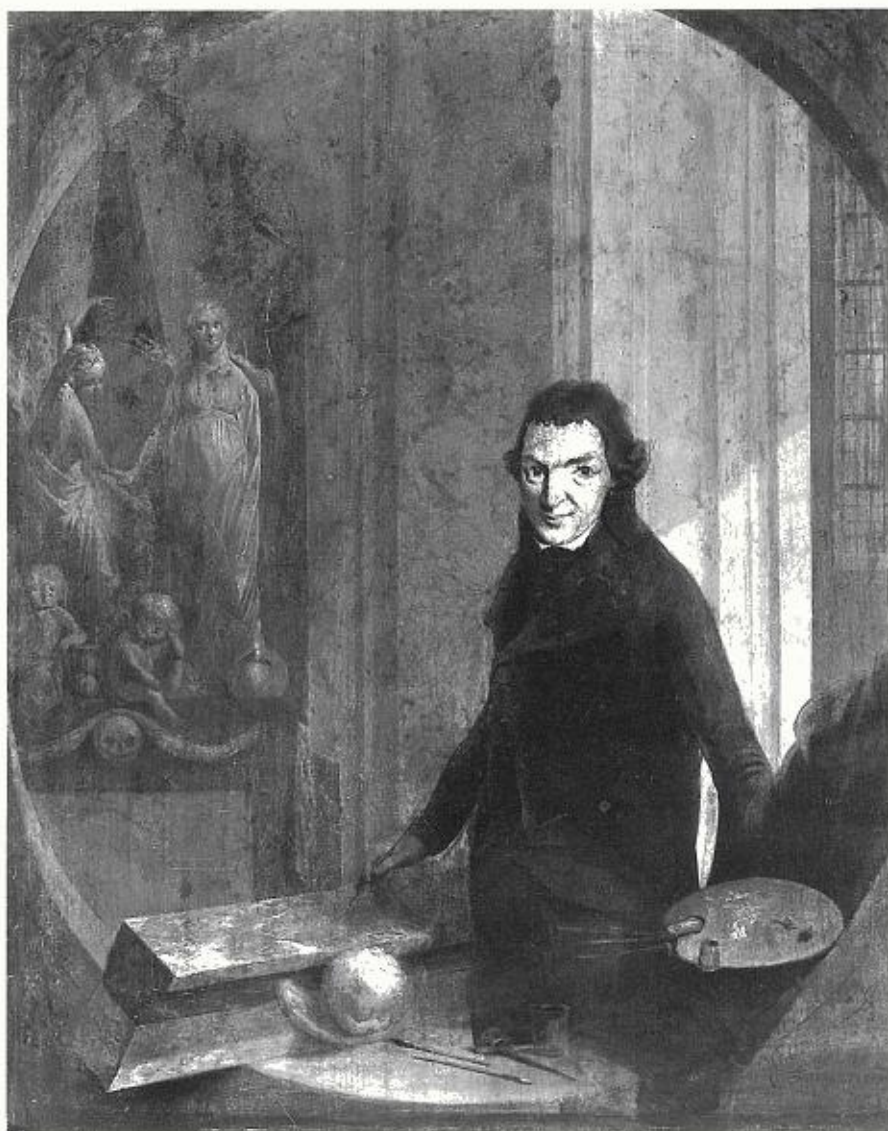
voogdenkamer van het Sint Anthony-gasthuis in Dokkum. In 1785 werd hij als burger van de stad Leeuwarden geregistreerd onder de naam Christoffel Frederik Franck en woonde aan de Hoeksterpoort. Rond die tijd werkte in Leeuwarden een aantal mensen in het

Stiefbroer Adriaan

Chr.F. Franck werd op 4 mei 1755 gedoopt in de Lutherse kerk te Zwolle als Christoffel (Christoffer), zoon van Christiaan Vrancke en Hendrika van Doesburg. Later noemde hij zichzelf Christiaan Frederik Franck. Zijn moeder hertrouwde in 1772 als weduwe met de weduwnaar en timmerman Lambertus Hulsbergen. Lambertus had een zoon, Adriaan geheten, die even oud was als Christoffel. Franck en zijn stiefbroer Adrianus Hulsbergen kozen allebei voor het beroep van fijnschilder (kunstschilder). Van Adriaan Hulsbergen is bekend dat hij enige tijd in de leer is geweest bij de meesterschilder B.van Megen. Het is goed mogelijk dat Christoffel het vak bij dezelfde schilder heeft geleerd. Adriaan Hulsbergen (1755-1827) bleef zijn hele leven in Zwolle wonen en trouwde daar drie maal. Hij schilderde evenals zijn stiefbroer kamerbehangsels en schilderijen.

Verblijf in Leeuwarden

Kamerbehangsels waren zeer populair bij de inrichting van pronkkamers in de zeventiende en achttiende eeuw. Behangselschilderijen zijn met ei, lijn of olieverf geschilderde grote stukken linnen doek. Ze werden loshangend aan de wand bevestigd dan wel als onderdeel van een kamerdecoratie ingepast in de betimmering van een vertrek. Vaak stelden zulke behangselschilderingen figuren, landschappen of bloemstukken voor. Veel kunstenaars in de achttiende eeuw kregen hun opleiding in ateliers waar geschilderd behangsel werd vervaardigd. Behangselschilderijen werden in de laatste periode van deze vorm van schilderkunst 1750-1830 vaak in grote ateliers van zogenaamde behangselfabrieken

Zelfportret van C.F. Frank. (Rijksmuseum Stichting Amsterdam)

gemaakt, waar doorgaans veel schilders aan het werk waren. Eenmaal droog werd het doek opgerold en geplaatst. Franck decoreerde op deze manier de

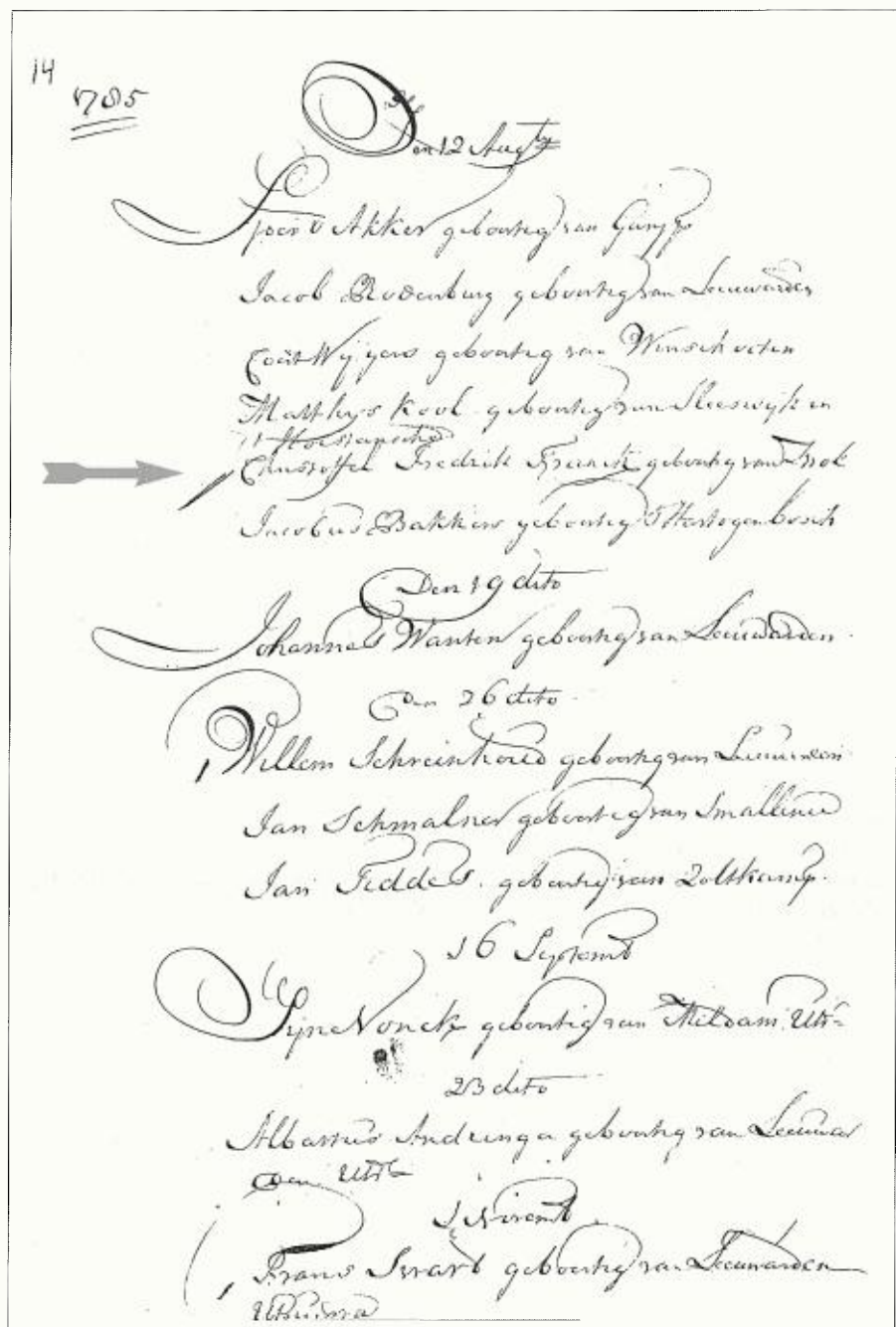
beroemde atelier van behangselschilder Frans Swart (1752-1839). Het is niet bekend of Franck bij hem of bij een andere schilder in dienst is geweest.

Advertentie

Vermoedelijk vestigde hij zich direct of na enige tijd zelfstandig als kunstschilder. Hij plaatste advertenties in de Leeuwarder Courant in 1784 en 1788. De advertentie van 13 december 1788 luidde: 'De konstschilder C. Franck te Leeuwarden presenteert voor den prijs van 16, 18, 20, 22 tot 24 stuivers de el te maken allerlei soorten van kamerbehangsels in welken smaak men dezelve zoude mogen verkiezen; het zij bloemwerk, veldgesichten, historien of iets anders tegens ieders idee en naar den smaak in welke kamers betimmerd zijn (alles in vakwerk en baanwerk) zo dat de liefhebbers niet alleen het voorrecht hebben van eene vrije keuze te doen maar daar te boven bevinden zullen, dat het doek veel beter en duurzamer is, dan dat op 't .. de gemeene kamerbehangsels gedrukt zijn. Bovengemelde recommandeert zich ook tot het maken van schoorsteenstukken en andere soorten schilderijen, alles uitvoerig naar de prys is; mede tot het opverven van binnenvertrekken en wat tot sieraad van een kamer gedaan kan met het penceel uitgevoerd worden'.

Schoorsteenstukken

Met de schilder D.J. Struiving maakte Franck eind 1787 plannen en tekeningen voor de decoratie van de Vertrek-kamer op het stadhuis te Leeuwarden. De bouwmeesters keurden de plannen af, maar de schilders werden wel voor hun ontwerpen betaald. Een van deze plannen is in het gemeentearchief van Leeuwarden bewaard gebleven. Het is een kleurige schets met in het midden een allegorische voorstelling en aan weerszijden vlakken met landschappen aan de bovenzijde en emblemen aan de benedenzijde geschilderd. In Leeuwarden maakte Franck naast behangelschilderingen ook een aantal zogenaamde schoorsteenstukken. Van zijn hand is een prachtig familieportret bekend van de Friese familie Sloterdijk uit 1785. Een foto hiervan staat afgebeeld in het *Nederlands Patriciaat* nummer 77, blz. 502. Op het schilderij staan afgebeeld: Tjeerdje Sloterdijk (1773-1854), Magdalena Sloterdijk-Canter Visscher, echtgenote (1735-1809), Simon Sloterdijk (1738-1817), glasfabrikant te Makkum, Sytske Sloterdijk (1766-1840) en Margaretha Carolina Sloterdijk (1772-1842). De dames zitten aan tafel en hebben bijzondere hoofddeksels van kant op.

In 1785 wordt Christoffel Frederik Frank ingeschreven in het Buisgerboek van Leeuwarden. (Gemeentearchief, Leeuwarden)

Kantoorinterieur

Voor koopman Reinier Buysing (1743-1821) maakte hij in 1790 het eerder genoemde schoorsteenstuk. Het is een schilderij van het Lodewijk XVI-interieur van het koopmanskantoor Buysing te Leeuwarden. Op het schilderij zijn totaal vijf personen afgebeeld, waarvan enkele namen bekend zijn en een hond. Van links naar rechts zijn afgebeeld: Gerard Buysing (1768-1820), een boerenknecht, een boer, koopman

Reinier Buysing en een landeigenaar. Reinier Buysing vervulde naast zijn koopmanschap ook talrijke maatschappelijke functies. Hij was lid van de vroedschap (gemeentebestuur) van Leeuwarden, maar ook diaken, ouderling en regent van de diaconie. Op het schilderij zit Reinier Buysing voor de tafel, half naar de toeschouwer toegedraaid. Hij houdt in zijn rechterhand een veren pen. Achter de tafel zit de boer met een glas in zijn rechterhand.

Zijn linkerhand heeft hij in zijn vest gestoken. Behalve karaf, glas en boek liggen een aantal munten, een inktstel en paperassen op tafel. Voor de korte zijde van de tafel staat de boerenkecht met de handen op zijn rug. Gerard Buysing, die zojuist door de deur naar binnenkomt, heeft een document in zijn rechterhand. Met zijn linkerhand houdt hij de deur vast. Helemaal rechts naast de schoorsteen zit de landeigenaar, die een lange stenen pijp rookt. Links op voorgrond staat een wit met bruin gevlekte hond. Voor de tafel op de grond ligt een velletje papier waarop staat 'CF Pinx'. Het schilderij is een beetje vlak en decoratief, maar charmant. Het ademt een aparte sfeer.

Verkooptentoonstellingen

In 1806 verliet Chr. Franck na ruim twintig jaar Friesland en vertrok naar Holland. Hij vestigde zich in het dorp Heemstede in de nabijheid van Haarlem. Hij huurde een kamer bij Hannes Wilkamp, een werkman en zijn vrouw Jaapje van Maris. De negentiende-eeuwse auteur van een standaardwerk over kunstschilders, Adriaan van der Willigen, moet hem persoonlijk gekend hebben. Hij schrijft over Franck: 'Hij schilderde daar schier alles wat hem voorkwam en vervaardigde een aantal schilderijen, veelal dorps- en landgezichten. Franck had verdiensten in onderscheidene delen der kunst en zou het daarin zeker verder gebragt hebben, indien hij zich gewend had, om de natuur meer te bestuderen; doch dit werd door hem veeltijd verzuimd, zelfs in de schilderachtige streken, die hij gedurende de laatste jaren zijns levens bewoonde'. In 1810 zond Franck een schilderij van een landschap met boerenwoningen in naar de tentoonstelling van Levende Meesters (=hedendaagse kunstschilders) te Amsterdam. Tijdens deze (verkoop)tentoonstellingen van Levende Meesters kon het publiek kennismaken met eigentijdse kunst. Ze werden gehouden in het gebouw van het Koninklijk Instituut op de Trippenburghwal (Trippenhuys). In 1813 zond hij een duingezicht in en een jaar later een schilderij van een binnenhuis met een stervende man, omringd door zijn huisgezin. In de *Algemene Konst- en letterbode* staat dit werk als volgt omschreven: 'Het binnenhuisje van Franck was ook niet onverdienstelijk, zijnde vooral rijk in

stoffaasje en de beeldjes vol uitdrukking; althans het deed mij beter dan de Binnenhuisjes van Horstoke en van Reekers te Haarlem, waarin ik meerdere losheid zou wenschen, hoewel zij op hun beurt in andere opzichten boven dat van den hr. Franck werder op hunne beurt welligt iets vooruit hadden'. In 1814 zond hij dit werk ook naar de tentoonstelling in Den Haag met als titel: een armhuisgezin. Het werk is waarschijnlijk niet verkocht, aangezien een schilderij met deze omschrijving in zijn boedelinventaris voorkomt, die na zijn overlijden is opgesteld.

Veranderde voornaam

Toen hij naar Holland verhuisde veranderde hij zijn voornaam. In de stukken noemde hij zich voortaan Christiaan, de voornaam van zijn vader. In alle notariële stukken vanaf 1811 staat hij vermeld als Christiaan Frederik Franck. In deze tijd kreeg hij de opdracht een familieportret te schilderen in huiselijke kring van de Amsterdamse familie De Hertog. Op het schilderij staat de koopman met zijn echtgenote en twee jonge dochtertjes afgebeeld in de huiskamer. De koopman heeft een brief in zijn hand met daarop: brief aan meneer de Hertog. In de kamer staat ook de wieg, een kinderstoel en wat speelgoed van de kinderen. Door dit soort schilderijen weten wij hoe een begin negentiende-eeuws welgesteld gezin woonde en leefde. Ook weten wij hoe Franck er zelf uit heeft gezien: een zelfportret van hem is aanwezig in het Rijksmuseum te Amsterdam.

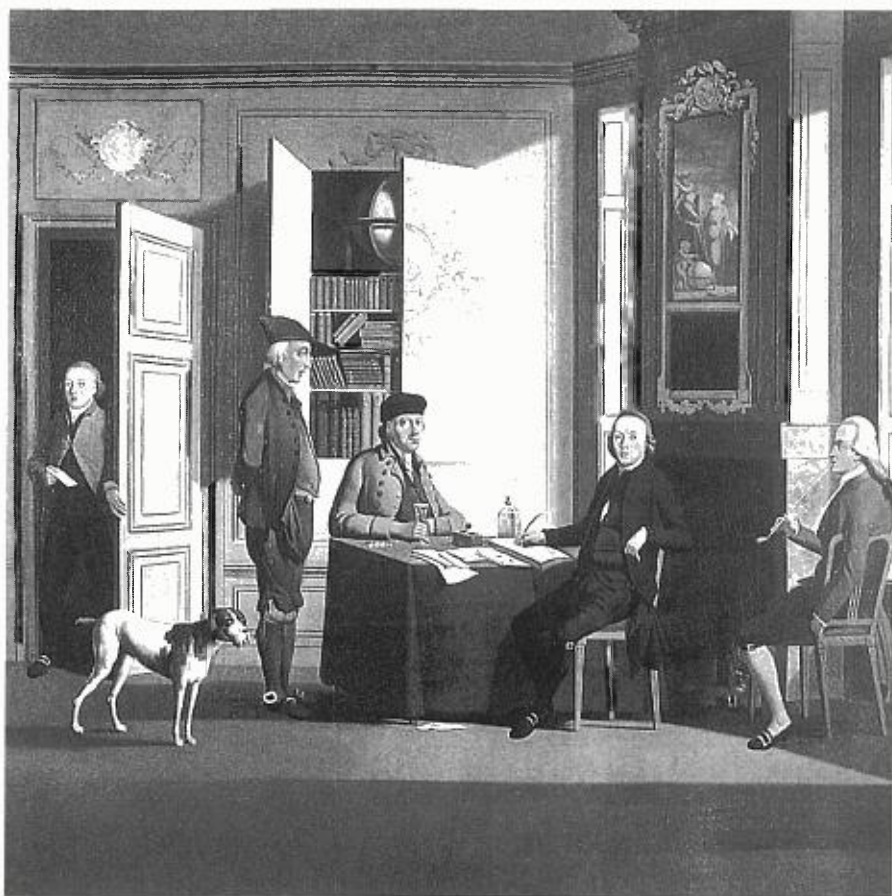
Tragisch einde

Chr. F. Franck overleed in 1821 in het dorpje Bennebroek, dat op loopafstand van zijn woning in Heemstede lag. Hij was 's nachts verdrongen in de ondiepe Rooheller Zandvaart (tegenwoordig Bennebroekervaart geheten) bij de Bennebroekerlaan in Bennebroek. Hoe kan iemand verdrinken in zo'n ondiepe vaart? Had hij misschien te veel alcohol gedronken? Volgens de schrijver Adriaan van der Willigen was hij op weg van een herberg naar zijn woning en verdrongen in een sloot, 'waarin hij naar huis kerende en de weg miskende, schijnt gevallen te zijn.' Na Franck's overlijden maakte notaris W.H. Gerlings uit Heemstede een boedelbeschrijving op van zijn nagelaten goederen. De nala-

tenschap was niet groot. Zij bestond uit schilderijen, tekeningen, prenten, een schildersezal, een lessenaar, teken- en schildermateriaal, een tabaksdoos, een dwarsfluit, een paar zilveren broeksgespen en wat kleding. De notaris vroeg de Bennebroeker kunstschilder Jacobus Johannes van der Werf om de schilderijen te beschrijven en te taxeren. De korte beschrijvingen van de schilderijen zijn interessant. Het betrof negen landschappen, waaronder een Zwitsers landschap, tien portretten en een miniatuurportret op ivoor, schilderijen met onderwerpen als een boerenkermis, een heremiet, de verrijzing van Christus, een Mariabeeld en het schilderij met een armoedig huisgezin. Zijn enige erfgenaam was zijn stiefbroer Adriaan Hulsbergen te Zwolle, aan wie de goederen zijn overgedragen.

Romantisch idealisme

In het Fries Museum hangen naast de reeds beschreven schilderijen van het kantoor van Reinier Buysing en die van het gezin De Hertog nog twee landschappen van Franck: een zomerlandschap met bos, een herder en enkele schapen en een winterlandschap waarop een bevroren rivier met schaatsers is afgebeeld. Het zijn romantische landschappen die volgens kunsthistorici beter van kwaliteit zijn dan zijn grote behangselstukken. In tegenstelling tot de andere werken zijn de voorstellingen niet vlak maar ruimtelijk. De landschappen zijn niet naar de werkelijkheid geschilderd maar vermoedelijk samengesteld uit elementen. De voorstellingen passen geheel in het romantisch-idealisme van de decoratieschilderkunst uit het einde van de achttiende eeuw. Van Franck is in het Leeuwarder gemeentearchief ook een stuk bewaard waarop de kaashandel op de Stadsboterwaag te Leeuwarden in 1796 is afgebeeld. Uit dit schilderij blijkt dat hij niet goed met het perspectief overweg kon. Net als in de landschappen staan hier veel personen op afgebeeld. Ook het Amsterdams Historisch Museum heeft twee doeken van hem: een niet gedaateerd Hollands winterlandschap met schaatsende personen, boerderijen, enkele huizen en een kerk en een bergachtig Italiaans landschap met waterval en een Romeins monument. Uit de veilingcatalogus van de laatste ambachtsvrouw Arnoldine Willink van Bennebroek blijkt dat zij ook werk

Het kantoor van Buysing. Schilderij van Franck uit zijn Leeuwarder periode. (Fries Museum, Leeuwarden)

van hem bezat. Het betrof een schilderij met een landschap in de omgeving van Heemstede en Bennebroek met een boerderij aan een bosweg met hoge bomen, gestoffeerd met vele dames en heren in negentiende-eeuws kostuum. Links steekt een kerktoeren boven het geboomte uit, met op de voorgrond links een toegangshek met een koe en twee schapen. Het Rijksmuseum in Amsterdam beschikt over een zelfportret van zijn hand. Op dit paneel heeft de schilder een palet in zijn hand en is op de achtergrond een grafmonument afgebeeld.

Werk en waardering

Of Ch.F. Franck tijdens zijn leven veel waardering voor zijn werk kreeg, is niet bekend. J. Immerzeel schreef in 1855: 'Had Franck de schone natuur, die hem omringde, oplettender waargenomen en gemoedelijker geschilderd, zijn kunstwerk dat anders niet van verdienste ontbloot was, zou er veel bij gewonnen hebben'. Al een tiental jaren eerder typeerde C.H. Balkema in zijn *Biographie des peintres*

flamands et hollandais (1844) Franck weliswaar als een, 'artiste de mérite', maar ook als een schilder die 'n'étudia pas cependant assez la nature, il eut le défaut de s'en écarter, et même dans les vues des environs qu'il habita dans le dernier temps de sa vie'. In ieder geval blijkt uit de nalatenschap van Chr. F. Franck, dat hij een veelzijdig kunstschilder was. Hij schilderde landschappen, bijbelse taferelen, stadsgezichten, portretten en interieurs. Vooral de laatste categorie is interessant: ze geven een kijkje in het dagelijkse leven aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw.

** Drs Annabelle Meddens-van Borselen is werkzaam bij het Rijksarchief in Noord-Holland te Haarlem*

Tromp's Huys heropend

Op 13 september jl. werd het gerestaureerde museum Tromp's Huys op Vlieland door Commissaris der Koningin in Fryslân, drs E.H.T.M. Nijpels geopend. Het vierhonderd jaar oude gebouw, een van de schaarse museale kunstenaarswoningen in ons land, was ooit de woning van zeeschilderes Betsy Akersloot-Berg. Het huis werd kort na 1575 gebouwd en in 1596 door de 'Commissaris van het Vlije' overgedragen aan de admiraliteiten van Amsterdam en het Noorderkwartier, (Hoorn en Enkhuizen).

Admiraals

Behalve de oorlogsfunctie nam de Admiraliteit tegelijk ook een aantal burgerlijke functies over, zoals het verzorgen van beloodsing en betonning, het innen van gelden voor konvooien, de controle op uitrusting en zeewaardigheid van schepen enz. In de zeventiende eeuw bezochten vele Hollandse admiraals het Admiraalshuis op Vlieland: Witte de With, Van Wassenaer van Obdam, Michiel de Ruyter en Cornelis Tromp. Ook Friese admiraals als Tjerk Hiddes de Vries en Auke Stellingwerf zullen hier geweest zijn. De Nederlandse Marine stelde het oude Admiraliteits-huis omstreeks 1830 buiten gebruik. In 1896 kocht het echtpaar Akersloot-Berg het pand aan, waarmee een geheel nieuwe levensperiode voor het oude Huys werd ingeluid.

Veen

Het Tromp's Huys onderging twee keer eerder een restauratie. In 1958 wijzigde men de keuken en achtergevel, in 1977 werden slechts verbeteringen aangebracht. Van eventuele vroegere verbouwingen is niets bekend. Zoals iedere restauratie kende ook deze interessante bouwkundige vraagstukken die om een even creatieve als doeltreffende oplossing vroegen. Een voorbeeld hiervan is de periodieke wateroverlast in de kelder van het museum. Tijdens de werkzaamheden bleek namelijk dat er nog veen onder de vloer zit. En veen absorbeert heel veel water. De oorzaak dus van overmatige vochtigheid. Nu, na de restauratie, behoren die problemen voorgoed tot de verleden tijd. Voorts is het pand geïsoleerd en van klimaatbeheersing voorzien. Het schilderwerk is zoveel mogelijk gebaseerd op de oorspronkelijke kleuren van het interieur. Het behang in de kamers van Betsy Akersloot-Berg komt van antieke rollen of het motief is met sjablonen op traditionele wijze aangebracht.

Smaakvolle herinrichting

Met de herinrichting is vooral een betere ordening van de rijke collectie gerealiseerd. In de kelder maakt de bezoeker kennis met de oudste geschiedenis van het eiland. De hal ademt de sfeer van het pand als kantoor van de Admiraliteit in de zeventiende en achttiende eeuw. In de gang hangt een keuze uit de collectie historische kaarten van Vlieland. Verder is de benedenverdieping gewijd aan het leven en werk van Betsy Akersloot-Berg. Op de bovenverdieping komen thema's uit de Vlielandse geschiedenis aan bod, zoals de scheepvaart, de band van de dichter Slauerhoff met Vlieland en het lot van het eiland tijdens de Tweede Wereldoorlog toen het een onderdeel vormde van de Atlantikwall.

Kenniscentrum

Bezigheden van en markante figuren uit de plaatselijke bevolking van honderd jaar geleden kregen ook een plaats, evenals de wisseltonstelling 'Andermans Betzy', welke een overzicht biedt van het werk van Betsy Akersloot-Berg dat zich in Nederlands particulier bezit bevindt. Uiteraard is voor de nieuwe aanwinsten van het museum ruimte gemaakt op de zolder. Komende winter wordt de museumbibliotheek toegankelijk gemaakt voor het publiek, zodat het museum meer dan voorheen als kenniscentrum kan gaan functioneren.

Betsy Akersloot-Berg

Ter gelegenheid van haar honderdvijftigste geboortedag presenteerde het museum tegelijkertijd het boek Betsy Akersloot-Berg, zeeschilderes, geschreven door de kunsthistorica Brit Bell. Deze eerste monografie gewijd aan de Noors-Nederlandse schilderes die het Tromp's Huys bewoonde, vormt een aanvulling op de Nederlandse kunstgeschiedenis, in het bijzonder die van de Haagse School. Dankzij de Noorse

afkomst van de auteur konden vele doeken van Akersloot-Berg betrokken worden in het onderzoek, evenals Noorstalige bronnen die licht werpen op het boeiende en veelzijdige leven van deze bijna vergeten schilderes.

CdK Ed Nijpels verricht onder toezienend oog van burgemeester Van der Mark en conservator Bert Huiskes de openingshandeling. (foto: Klazien Schroor)

Over Friese mensen

Onder bovenstaande titel organiseren de Fryske Akademy, het Ryskargyf in Fryslân en de Stichting Historische Steekproef Nederland (gevestigd bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis) op 23 februari 2001 een congres over demografische en sociale ontwikkelingen in Friesland in de negentiende en twintigste eeuw. Sprekers zijn Johan Frieswijk (Fryske Akademy), Doreen Gerritzen (Meertens Instituut), Kees Mandemakers (IISG), Frans van Poppel (NIDI), Meindert Schroor (Bureau Varenus) en Siem van der Woude (Ryskargyf). De gegevens waarop hun lezingen zijn gebaseerd, zijn voor een deel afkomstig uit het databestand van de Historische Steekproef Nederland (HSN). De HSN streeft er naar voor de laatste twee eeuwen levensgeschiedenissen te verkrijgen voor een representatief deel van de bevolking van Nederland. Friesland is een van de provincies waar een dergelijke steekproef wordt ingevoerd.

Het congres wordt gehouden in 'It Aljemint', het congresgebouw van de Fryske Akademy in Leeuwarden. Meer informatie wordt in Fryslân nummer 4 verstrekt.

Breekpunt

De Fryske Akademy organiseert een nieuw Breekpunt-pauzeprogramma, bedoeld voor iedereen die in de middagpauze de werkplek in Leeuwarden even verlaat en vertier zoekt in de binnenstad. Het Breekpunt-pauzeprogramma bestaat uit een korte, prikkelende voordracht door een spraakmakende inleider. Daaraan voorafgaand kan om half één geluncht worden.

Het programma voor de komende maanden ziet er als volgt uit:

- 8 november – Hans Doodkorte, rector van Montessori Piter Jelles een onderwijskundig Breekpunt
- 13 december – Abe Bonnema, architect een architectonisch Breekpunt
- 10 januari – Wander Blaauw, voorzitter Raad van Bestuur Zorggroep Noorderbreedte, een medisch Breekpunt
- 14 februari – Jos Thie, artistiek leider Tryater een theateraal Breekpunt
- 14 maart – Trinus Riemersma, Fries schrijver een literair Breekpunt
- 11 april – Evert Aardema, hoogleraar fiscale economie een fiscaal Breekpunt

Plaats : Zalencentrum 'It Aljemint', Doelestraat 8, Leeuwarden.
Tijd : 12.30 – 13.15 uur.

Meer informatie bij Piet Hemminga (058-2343041)
of Johannes Ytsma (058-2343028), www.fa.knaw.nl, e-mail brekpunt@fa.knaw.nl

Lezingen

De Stichting Nassau en Friesland organiseert op 15 november aanstaande een lezing over Willem III, verzorgt door de heer dr J.J. Huizinga. De lezing draagt als titel: 'Willem III (1849-1890), Koning tegen wil en dank'.

Koning Willem III was een omstreden vorst. Een humeurig en eigengereid man in een samenleving, die getekend werd door de opkomst van politieke partijen, sociale onrust, industrialisering en verstedelijking. Na tal van conflicten met ministers en andere hoogwaardigheidsbekleders, een slecht huwelijk en het overlijden van zijn drie zoons, was bij zijn overlijden de populariteit van de monarchie in Nedeland tot het nulpunt gedaald.

De lezing vindt plaats in de Openbare Bibliotheek te Leeuwarden, aanvang 20.00 uur.

Op 28 november aanstaande organiseert de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd een lezing over het archeologisch onderzoek in Leeuwarden.

Spreker is de heer drs Evert Kramer, conservator archeologie van het Fries Museum, die onder meer in zal gaan op de rol die de inwoners van de stad kunnen spelen bij dergelijk onderzoek.

Deze lezing vindt plaats in de bovenzaal van 'It Aljemint' te Leeuwarden, aanvang 20.15 uur.

De toegangsprijs bedraagt f. 7,50.
Leden van de L.H.V. Aed Levwerd hebben gratis toegang.

FotoMonument 2000

In september is het project FotoMonument 2000 van start gegaan.

Aan iedere Nederlander wordt gevraagd om in groepjes van minimaal twee personen een alledaags thema te kiezen en dat in een serie van twee tot tien foto's vast te leggen.

Door te documenteren wat en wie er op de foto's staat, worden de foto's een uniek document van het dagelijks leven anno 2000.

Meer informatie: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, telef. 030 - 231 99 97.

Ynboek

Johanneke Sytsema

Nije oanwinsten fan de Provinsjale Biblio-
teek fan jannewaris oant en mei juny 2000.

Skiednis

* **Kadastrale atlas fan Fryslân 1832.** J.H.P. van der Vaart e.a. Dl. 9: Wûnseradiel-noard en Boalsert: de kadastrale gemeenten Arum, Burgwerd, Witmarsum en Bolsward. Ljouwert, 1999. 170 s. Dl. 10: Wûnseradiel-sud: de kadastrale gemeenten Gaast, Makkum en Tjerkwerd. Ljouwert, 1999. 146 s.

* **Prekadastrale atlas fan Fryslân 1640-1832, floreen- en stinkohieren.** J.A. Mol e.a. Dl. 9: Wûnseradiel noard en Boalsert. Ljouwert, 1999. 158 s. Dl. 10: Wûnseradiel sud. Ljouwert, 1999. 158 s.

* **Het Rooms-Friese recht: de civiele rechtspraak van het Hof van Friesland in de 17e en 18e eeuw.** J.H.A. Lokin e.a. Hilversum, Verloren/Leeuwarden, Ryksargyf, 1999. 240 p.

* **De Heeren van den Raede:** biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland, 1499-1811. O. Vries et al. Hilversum, Verloren/Leeuwarden, Ryksargyf, 1999. 480 p.

* **The excavations at Wijnaldum:** reports on Frisia in Roman and Medieval times. J.C. Besteman e.a.

* **Ter verdediging van mijn eer:** het levensbericht van een Fries patriot, Johannes Lambertus Huber (1750-1826). Van idealist tot opportunist. Marco Baars. 1990. 136 p.

* **100 jaar Friesland/100 jier Fryslân.** Paul Achterberg e.a. Leeuwarden, 1999. 392 p.

* **Koningen van de Noordzee:** 250 tot 850 na Chr. Alexander Jager. Leeuwarden, 1999. 24 p.

* **Het oud-friese langhuis:** een (bijna) verdwenen boerderijvorm. J.A. Mulder e.a. Arnhem, St. Historisch Boerderij-Onderzoek, 1996. 44 p.

* **Liefde in opdracht:** het hofleven van Willem Frederik van Nassau. Luuc Kooijmans. Amsterdam, 2000.

* **Rechterlijk Friesland 1811-1999:** naamlijst leden rechterlijke macht, openbaar ministerie en griffiers. R.S. Wegener Sleeswijk e.a. Hilversum, Verloren/Leeuwarden, Ryksargyf, 1999. 315 p.

* **Never broken bond:** 60 years of Frisian activity in America. The memoirs of Bernard J. Fridsma, Grand Rapids, Michigan, 1998. 445, 37 p.

* **De geschiedenis van de Amelander Waterschappen.** Hans Bakker. Ballum, Wetterskip Fryslân, afdeling Ameland, 1999. 64 p.

* **De Lutine, 1799-1999:** de raadselachtige ondergang van een schip vol goud. Bert Huiskes e.a. Bussum, Thoth, cop. 1999. 135 p.

Pleatslike skiednis

* **Archeologisch naonderzoek van het 'Blokhuys' te Stavoren,** Gem. Nijefurd, Friesland. A. Ufkes. Groningen, 1997

* **Rondom de Vermaning:** geschiedenis van de Doopsgezinde Gemeente van Visbuurt en Ternaard. L. van der Ploeg, 1998. 80 p.

* **Admiraliteit in Friesland, Dokkum 1599:** notulen- en resolutieboek van het zeekantoor voor convoien en licenten van de hand van secretaris Johannes Saekma. M.H.H. Engels. Leeuwarden, 1999

* **De Friesche admiraliteit boven water.** E. Smits F.A.Zn. Dokkum. E. Smits, 1996. 2 dl.

* **Harlingen en zijn lijnen over de Noordzee.** Fokke Sytsema. Harlingen, Flevodruk. cop. 1999. 80 p.

* **Hempens en Teerns J. de Goede ... et al.** Hempens ; Teerns : Doarpsbilang Himpens-Teerns, 1999. 224 p.

* **De Joodse gemeente te Sneek.** H. Beem. Herdr. Aangev. d. J.E. Bazuin. Sneek, Gemeente Sneek, 1999. 78 p.

* **Aed Lieuwerd:** de constructieve en ruimtelijke ontwikkeling van het woonhuis in Leeuwarden tot circa 1650. Alexander Jager. Leeuwarden, Brouwer & Wielsma. 1999. 223 p.

* **Twee Boarnster biologen en nog veel meer:** bundeling van artikelen over de biologen Franciscus Holkema (1841-1870) en Klaas Bisschop van Tuinen (1840-1905). Aldeboarn, 1999. 32 p.

* **Tot genoegen der besteders:** 900 jaar kerkhistorie van Sânfirden. A. Reinstra. Oudega, 1999. 36 p.

* **It grifformearde tsjerkje fan Tsjerkwert :** in trijelûk oer skiednis, restauraasje en bestimming. Gerben D. Wijnja e.a. Tjerkwerd, G.D. Wijnja. cop. 1998. 22 s.

Genealogy

* **Klijnsma's in de U.S.A.** B. Klijnsma, Ulft, 2000.

* **Roorda's op het hellend vlak:** over schuytmakers en andere Roorda's van Drachten. Marten J. Roorda. Geldrop, Roorda, cop. 1999. 95 p.

* **Familie Kloosterman van Garijp-Sigerswolde.** A. Kloosterman. Bennekom, A. Kloosterman, 1999. 255 p.

* **Koopmans, een Kuinderse familie.** M.J. Koopmans. Boijl, M.J. Koopmans, 1999. 42, 56 p.

* **De genealogie van de familietak van Fokko Boelens (1847-1916):** uit het geslacht Boelens. Huizen, Boelens, 1998. 227 p.

* **De voorouders van de kinderen Bosma-Bosma, geboren te Veendam 1945-1953.** Hendrik Bosma. H. Bosma, 1998. 241 p.

* **Stellingwerfs kwartierstatenboek:** 46 kwartierstaten met verwantschap in de Stellingwerwen. Jaap Oosten e.a. Wolvega, Vereniging Historie Weststellingwerf e.o. 1999. 174 p.

* **Familieboek Galema-Galema.** Gerard Galema, Bolsward, 1999.

* **Huitema, Bootsma en andere familiënamen in Friesland anno 1947.** Een retrogradelijst. Siemon Reker. Groningen, Stichting Sasland, 1999. XX. 99 p.

* **Drie eeuwen familie Zijlstra, Abbega.** I. Zijlstra-Swanborn e.a. 2e aangev. en verb. dr. Harderwijk-Dronten, Stichting geslachten Zijlstra, 1997. 123 p.

* **Brandsma-boek:** fan de âldste oant de jongste Hendrik Klazes, 1750 ñ 2000. H.H. Brandsma. De Jouwer, 1999. 95 s.

* **Een familie Polstra.** J. Goodijk. Bussum, J. Goodijk, 1998, cop. 1999. 81 p.

* **Vijf verhalen over leven en werk van de schoolmeester-dichter J. C. P. Salverda te Wons.** J. Halbertsma e.a. Vert. uit het Fries door A.M. Douma. Meppel, A.M. Douma, 1999. 102, 10 p.

* **Zijn wieg stond in het turvenland:** Hendrik Johannes Ruiters, 1843-1908. A. Douma-van Wijngaarden. Meppel, A. Douma-van Wijngaarden, 1998. 170 p.

* **Wybo Fijnje, de patriot.** A.M. Douma. 2e dr. met aanv. Meppel, A.M. Douma, 1999. 34 p.

* **Genealogie van de familie Wouters, Sneek/Nederlands-Indië.** A. Haga. Gew. versie, met aanv. v. P.A. Wouters. Hazerswoude-Dorp, P.A. Wouters, 1999. 20 p.

Taal

* **Konst voedt 's mensen geluk:** it Makkumer dichtgenoatskip (1773-1777). Ph.H. Breuker. Makkum, 2000.

* **Notes on Frisian.** Joseph Biddulph. Pontypridd, Wales, 1995. 24 p.

* **Tussen Vlie en Wezer:** verzamelde bijdragen tot de Friese, Oostnederlandse en Nederduitse naamkunde. Rudolf A. Ebeling. Groningen/Sasland, 1999. XI, 263 p.

* **Frisian:** the Frisian language in education in The Netherlands. Wim Jan Renkema et al. 2nd rev. version. Ljouwert/Leeuwarden, Mercator Education. cop. 1997. 22 p.

* **Gewoan twatalich:** in ynlieding op it ferskynsel twataligens. Jehannes Ytsma. Ljouwert, 1999. 70 s.

* **In skiednis fan 'e Fryske taalkunde.** Anne Dykstra e.a. Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 1999. 372 s.

Ferskaat

* **Bibliografie R.J. de Stoppelaar.** Sjoerd Spykstra e.a. Wergea. 1999. 45 p.

* **Het Friese landschap.** Geke Westenberg. Harlingen, Flevodruk, 1999. 80 p.

* **De bibliotheek van het Hof van Friesland vooral in de tijd van raadsheer-president Johannes Saackma.** Uitgave van de catalogus 1634. M.H.H. Engels, Leeuwarden, 1999. 72 p.

* **Trochpaden:** oantinkens fan D.A. Tamminga oan syn libben en wurk. Geart de Vries. Leeuwarden/Ljouwert, Friese Pers Boekery, cop. 1999. 224 s.

* **Libbensskôging yn Fryslân.** L.G. Jansma. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 2000.

* **Friesland en Finnsburg:** een hypothese vanuit Fries perspectief. Jan Zijlstra. Leeuwarden, J. Zijlstra, 1999. 58 p.

* **Noordmans in Friesland:** bijdrage tot de biografie van een kerkvader. J.D.Th. Wasenaar. Zoetermeer, Boekencentrum, cop. 1999. 454 p.

* **Bilingualism and regional economic development:** a Dooyeweerdian case study of Fryslân. Ab van Langevelde. Utrecht, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Groningen, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen, 1999. 197 p.

* **1969-1999, Zuidwest Friesland.** B. van Haersma Buma. Sneek, Zuidwest Friesland, 1999. 60 p.

* **Ferklaring fan de straatnamen in 'e gemeente 't Bildt.** G. Wijmenga-van Dijk. St. Annaparochie, Bildts Dokumintasynttrum

* **Das Friesische unter den germanischen Sprachen.** Gereon Janzing. Freiburg, Gaggstatter, cop. 1999. 145 s.

Agenda

ANJUM

Anjumer Molen "De Eendracht", Mounebuorren 18. Tel.: 0519-321926. Open: ma 13-17, di t/m za 10-17

Doorlopend

Zes zolders kijken

- Vaste exposities, zoals een foto-expo van molens in Friesland en Dongeradeel, molenmodellen, kunst uit zee, molenaarsgereedschap en boerenspul, raderwerk (spoorwielen rondsels), aandrijving en een prachtig uitzicht.

BURGUM

Streekmuseum/Volkssterrenwacht Burgum, Menno van coehoornweg 9. Tel.: 0511-465544.

Open: di t/m za 14-17, vr 14-17/19-22

t/m 22 april 2001

Bartlehiem en Betlehem, boeren en nonnen

- Uit archeologisch onderzoek (1999) is gebleken dat de kloosterterp van Bartlehiem tenminste tweeduizend jaar bewoond is geweest. In de eerste twaalf eeuwen bestond de bewoning uit boeren die voornamelijk voor eigen gebruik produceerden. In 1170 vestigde zich hier het nonnenklooster Betlehem. Het klooster verwierf onder meer veel grondbezit en produceerde ook voor lokale markten, zoals een plaatselijke veulen- en paardenmarkt onder de naam 'Schnellemerck'. In 1580 kwam er een eind aan het bestaan van het klooster en gebouwen en grond kwamen in bezit van de Staten van Friesland. Na 1600 keerden de boeren terug op de terp, een situatie die tot onze tijd heeft standhouden. Naast grondsporen leverde het onderzoek ook diverse voorwerpen op, waarvan enkele nog niet eerder in ons land zijn aangetroffen. Zoals bijv. een verguld zilveren muntfibula: de munt is geslagen op naam van koning Urosh I van Servië (1243-1276) Over Bartlehiem verscheen een publicatie van de hand van Klaas R. Henstra, *Tweeduizend jaar Bartlehiem, Terp en klooster Bethlehem*, verkrijgbaar bij het Streekmuseum.

De spreiding van het kloosterbeziit van Bethlehem en Bergum in 1511, zonder rekening te houden met de grootte der landerijen per dorp.

DOKKUM

Natuurmuseum Dokkum, Kleine Oosterstraat 12. Tel.: 0519-297318. Open: ma t/m vr 10-12, 13-17

t/m 27 oktober

Een reis door het land van Bonifatius

- Expositie over 2000 jaar natuur in Noord-Oost Friesland

vanaf 17 november

Allemaal beestjes

- Verscheidene verzamelaars exposeren de door hen in de loop der tijden verzamelde dieren

Doorlopend

Gluren mag

- Deze vaste expositie in de grootste overdekte kijkhut van Nederland geeft de bezoeker een beeld van de natuur in Noord-Oost Friesland. U kunt hier bijvoorbeeld gluren naar dieren in hun eigen omgeving zoals 'Op het Wad' en 'In het Lauwersmeer'

DRACHTEN

Museum Smalingerland, Museumplein 2. Tel.: 0512-515647.

Open: di t/m za 11-17, zo 13-17

t/m 12 november

Het kinderkabinet

- Expositie van stripfiguren van 'Cartoon Network'. De tekeningen zijn met viltstift gemaakt door de elfjarige Pieter Hoekstra

t/m 19 november

In het teken van tekenteltsjes

- Tekenteltsje is het Friese woord voor beeldverhaal of strip. De tentoonstelling geeft een globaal overzicht van het Friese stripgebeuren van de afgelopen tien jaar aan de hand van originele werken. Sommige figuren zijn bekend van Omrop Fryslân, zoals De Bisteboat en Bear Boeloe. Andere figuren zijn bekend van kranten of tijdschriften zoals Skobber de Bonk uit het jeugblad Sjedêr!!! of Alex, bekend van de F-side in de Leeuwarder Courant. Als onderdeel van de tentoonstelling zijn video's te zien van onder meer De Bisteboat, Bear Boeloe, Tomke en Marten de mûs. Exponerende striptekenaars zijn Reinout Bekkema, Helena de Boer, Tryntsje Bottema, Geert Gratama, Jan Grouwstra, Carla van der Heijde, Luuk Klazenga, Chaim Murzan en Wim Swart.

Wedstrijd

In samenwerking met de Afûk schrijft het museum een wedstrijd uit: Maak een strip over een bekende Friese (historische) figuur zoals Mata Hari, Bonifatius, Abe Lenstra, Grutte

Pier of het vrouwtje van Stavoren. Maar ook een plaatselijke bekendheid bij jou/u in de buurt mag onderwerp zijn. Deelnemers worden in drie leeftijdscategorieën verdeeld: leerlingen van de basisscholen, leerlingen uit het voortgezet onderwijs en als derde categorie iedereen die maar mee wil doen. Meer informatie: 0512-515647.

t/m 10 december
50 jaar Philips Drachten

- De tentoonstelling geeft een beeld van vijftig jaar reclame van het scheerapparaat, het design van het scheerapparaat en de groei van Drachten en Philips Drachten vanaf 1950

GORREDIJK
Stichting Streekmuseum Opsterlân,
Hoofdstraat 59. Tel.: 0513-462930.
Open: di t/m vr 9-17, za 13-16

Vervenningszaal

In deze zaal staat een maquette opgesteld die de verwerking van een vervening heel duidelijk uitbeeldt. Aan de hand van kaarten, foto's diverse turfsoorten, enkele gebruiksvorwerpen en een nagemaakt veenhuisje krijgt de bezoeker een goed beeld van het leven in de turfsterkerij.

Hein van Vlietzaal

Een unieke verzameling stenen is door de in 1956 overleden amateurgeoloog en -archeoloog Hein van der Vliet nagelaten, zoals de eerste authentieke vuistbijlvondstenen in Nederland, vijf panelen over het gebruik van de artefacten. Op een wandkaart van Europa worden de plaatsen van herkomst van de uitgestalde verzameling aangegeven.

Voorts wordt aandacht gegeven aan de voormalige Joodse gemeente, de socialistische beweging en de P.W. Jansenstichting in Gorredijk.

HARLINGEN
Gemeentemuseum Het Hannemahuis,
Voorstraat 56. Tel.: 0517-413658.
Open: ma t/m vr 13.30-17

t/m 17 november
Knipkunst en merklappen

- De oudst bekende knipwerken dateren uit de zesde eeuw n.Chr. in China. In ons land was de knipkunst vooral populair in de zeventiende en achttiende eeuw, veelal bedreven door dames uit de gegoede stand. Ze maakten bijvoorbeeld gelegenheidsknipwerk bij geboorte en huwelijk. Ook jachttafereilen en bijbelse voorstellingen waren geliefde onderwerpen, uitgevoerd in wit papier, en silhouetten (schaduwbeelden) in zwart papier. Een bekende knipkunstenares uit de achttiende eeuw was Anna Maria Schurman. Maar niet alleen vrouwen, ook mannen beoefenden de knipkunst. Onder hen niemand minder dan Goethe, die zeer bedreven was in het knippen van portretsilhouetten. De zeer gevarieerde expositie toont oude en nieuwe knipkunst uit China, Polen en Nederland. Gedurende de tentoonstelling zijn er demonstraties knippen te zien. Naast het knipwerk worden ook enkele tientallen merklappen tentoongesteld. Net als het knipwerk komen ook de merklap-

pen voor een deel uit eigen bezit van het Hannemahuis. De merklappen dateren vanaf de zeventiende eeuw tot heden. Bij sommige merklappen worden ook de patronen getoond, zoals een ontwerp van graficus Dirk van Gelder. In de achttiende en negentiende eeuw was er een duidelijk verschil in gebruik van materiaal.

De dames uit gegoede families borduurden met zijde, de minder bedeedden gebruikten wol of restjes garen. Het maken van merken stoplappen behoorde vroeger tot de opvoeding van meisjes. Op de lagere school was het een verplicht onderdeel van de handwerkles. Daarbij was het vaak gebruikelijk om de letters van het alfabet, je naam en geboortedatum te borduren. Ook tegenwoordig worden er nog merklappen gemaakt, meestal met speciaal borduurgaren, waarbij juist door het zelf ontwerpen van de patronen er vaak heel bijzondere exemplaren ontstaan.

HEERENVEEN
Ferdinand Domela Nieuwenhuismuseum,
Minckelerstraat 11. Tel.: 0513-623408.

Lezing

18 november - 13.30 uur
- Flip Bool, directeur van het Nederlands Foto Archief te Rotterdam, houdt een lezing over 'Grafische vormgeving en engagement in het interbellum'. (Het Domela Nieuwenhuismuseum bevindt zich in de Heerenveense School op tien minuten loopafstand van het station Heerenveen)

JOURE
Museum en informatiecentrum Oldtimer Select, Madame Curieweg 4.
Tel. 0513-415499.
Open: wo t/m zo 10-17

- Tentoonstelling over 75 jaar Ford in Nederland

KORNWERDERZAND
Kazemattenmuseum Kornwerderzand.
Tel.: 058-2664865

Doorlopend

Het leven van de soldaat
- Zeven kazematten zijn heringericht in de stijl van de meidagen van 1940. Achter betonnen muren van drie meter dik ziet u hoe het leven van de soldaten op Kornwerderzand was.

LEEWARDEN
Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum (FLMD),
Grutte Tsjerkestrjitte 212.
Till.: 058-2120834.
Iepen: ma o/m fr

o/m 17 novimber
Marja Schotanus
- Yn de útstallingsseal 'Boppe' binne foto's te sjen fan Marja Schotanus (1953)

Jelle Cupido
- Yn it Skriuwershûs is in útstalling te besjen fan foto's van Jelle Cupido (1905-1985)

Fries Museum, Turfmarkt 11.
Tel.: 058-2123001.
Open: di t/m za 11-17, zon- en feestdagen 13-17.

t/m 26 november
Schilder van Indië

- Auke Sonnega (1910-1963) verbleef een groot deel van zijn leven in toenmalig Nederlands-Indië. Vooral de eilanden Bali en Java fascineerden hem. De indrukken die hij daar opdeed, deden Sonnega besluiten zijn verdere leven aan de teken- en schilderkunst te wijden. Na zijn dood raakte het werk van Sonnega in de vergetelheid. Het Fries Museum wil recht doen aan deze in Leeuwarden geboren kunstenaar en presenteert ruim zestig tekeningen en schilderijen.

tot 7 januari 2001
De Zilveren Eeuw

- Fries pronkzilver in de zeventiende eeuw
In 1927 vond de laatste grote zilvertentoonstelling in Leeuwarden plaats. Hoogste tijd voor een grote expositie waarin schitterende schotels, kannen, bekers en kandelaren te zien zijn. Topstukken uit eigen collectie zijn tezamen opgesteld met belangrijke zilveren voorwerpen uit museaal en particulier bezit. De spil van de tentoonstelling vormt de Poptaschat, een ensemble van zes stukken pronkzilver uit het Poptaslot te Marssum.

In De Zilveren Eeuw ligt het accent op werk van Leeuwarder zilversmeden als Rintje Jans, Laurens Thomas en Nicolaas Mensma, en op werk van Bolswarder zilversmeden als Claas Baardt.

tot april 2001
Mode op z'n Fries
- Twee eeuwen Friese kleding (1760-1960). Tentoonstelling, waarin oude Friese kleding en het Nieuw Fries Kostuum de hoofdrol spelen

Keramiemuseum Het Princessehof,
Grote Kerkstraat 11. Tel.: 058-2127438.
Open: di t/m zo 11-17

Prins van Leeuwarden
t/m 3 december
Images from Utopia
- Expositie van werk van Claire Verkoyen
zoals tegeltableau's, zeefdrukken, vazen en
objecten

11 november 2000 t/m 14 januari 2001
Small Ceramic Trash
- Expositie van Rob Birza, waaronder een
selectie tekeningen uit zijn serie 'Cosy
Monsters from Inner Space' en geboetseer-
de met keramiek overgoten monsters
17 november 2000 t/m 14 januari 2001
Magische Aarde
- Figuratieve keramiek uit Afrika
Expositie van keramiek uit landen als Mali,
Burkina Faso, Togo, Ghana, Nigeria, Benin,
Tsaad, Kameroen, Zaire, Tanzania en Sudan

OOSTMAHORN
OerKa-museum, Oostmahorn 15.
Tel.: 0519-321583.
Open: tot 1 november do t/m za 9.30-
11.30/14-17

tot 1 november
Expositie van Irene Verbeek
- Ook in deze nieuwe tentoonstelling van
Irene Verbeek speelt de steeds feller wor-
dende strijd tussen natuur en cultuur een
grote rol. Met als thema avontuur ontwierp
Verbeek voor de ex libris reeks '25 Exlibris
Groningae 2000' van uitgever Philip
Elchers de Tango Pasión. Het originele ont-
werp is tentoongesteld. De gang van het
museum is gewijd aan de speelse grafische
werken uit de serie Tango Pasión. Deze
tango voert de bezoeker mee naar het werk
in de grote zaal, waar het accent op twee
grote betonreliëfs ligt. De letterlijk ver-
steende mens speelt in op de olieverfdoe-
ken, die verhalen over man en vrouw, mens
en dier, natuur en cultuur en die in voort-
durend dialoog staan met traditie en
geschiedenis van de beeldende kunst. Met
de inrichting van de expositie heeft
Verbeek goed rekening gehouden met lig-
ging van het OerKa museum achter de
groene dijk van Oostmahorn. De inhoud
van het werk toont in horizontale lijn een
prachtige verbintenis met deze groene
oude dijk, waarachter eens het water zout
was. Een hint naar de veranderingen die
Oostmahorn nu ondergaat met het verwe-
zenlijken van 'de Ezonstad'.

SNEEK
Fries Scheepvaartmuseum en Sneider
Oudheidkamer, Kleinzand 14, Sneek.
Tel.: 0515-414057.
Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17.

t/m 2 december
Gezichten op Sneek en zijn omgeving
- Tentoonstelling van werk van Tjerk Wie-
linga (1885-1918)

16 december t/m 4 maart 2001
Eeltje Holtrop van der Zee
- Expositie van een geniaal scheepsbouwer

SURHUISTERVEEN
Spaar- en Voorschotbank, Jaco Binneslaan 9a.
Tel. 0512-369999. Open: di t/m vrij 14-17

Tot 1 januari 2002
De komst van de EURO
- Ondanks alle discussie nadert de invoer-
ring van de EURO in een razendsnel tempo.
De vraag hoe de nieuwe munten en bank-
biljetten er uit gaan zien dringt zich op en
steeds vaker houden de (veronderstelde)
gevolgen van de eenheidsmunt de gemoe-
deren bezig. Een goede reden voor het
Munt en Penningkabinet dit onderwerp
eens geducht onder de loop te nemen.

SWICHUM
Nicolaes Tsjerke, Ayttdyk 3.
Tel.: 058-2552635.
Open: ma/wo 9-11.30, di 14-17, zo 10-18

Doorlopend
De uitvaart in al haar aspecten
- Weinig mensen zijn op de hoogte van de
vele nieuwe mogelijkheden omtrent de uit-
vaart. De Stichting Uitvaart-Informatie
Friesland biedt door middel van voortdu-
rend wisselende tentoonstellingen zoveel
mogelijk informatie. Daarnaast is het kerkje
uiteraard ook te bezichtigen.

VLIELAND
Museum Tromp's Huys, Dorpsstraat 99.
Tel.: 0562-451600.
Open: di t/m vr 11-17, za-zo 14-17

Doorlopend
- *Tentoonstelling* van werk van zeeschilderes
Betsy Akersloot-Berg

De Noordwester, Vlielands Centrum voor
Informatie en documentatie, Dorpsstraat
150. Tel.: 0562-451700

Doorlopend
Schatten uit de Noordzee
- Wrakvondstenzolder: vondsten van de
bodem van de Noordzee vanaf eind 1800
tot 1996.

WOMMELS
Museum "De Striid tsjin it Wetter",
Ald Hiem 2. Til.: 0515-331625 of 331595.
Iepen: ti o/m snein 14-17

Doorlopend
- *Tentoonstelling* over de terpentijd en de
geschiedenis van de Slachtedyk.

ZWAAGWESTEINDE
Oudheidkamer Dantumadeel,
Sikke Boukesstraat 4. Open: wo en za 14-17

t/m 16 december
Vaardige handen
- Tentoonstelling over merklappen, bor-
duursels enz.

Verschijningsdata Fryslân:

2000	nr. 4	december	kopy inleveren voor 1 november
2001	nr. 1	maart	kopy inleveren voor 1 februari
	nr. 2	juni	kopy inleveren voor 1 mei
	nr. 3	oktober	kopy inleveren voor 1 september
	nr. 4	december	kopy inleveren voor 1 november

Kopy sturen naar het redactieadres:
Postbus 6091, 8902 HB Leeuwarden.
Faxen mag ook: 058-2665309.
E-mail: varenius@planet.nl

Advertentietarieven:

Hele pagina	f 750,-
Halve pagina	f 450,-
Kwart pagina	f 275,-
Achtste pagina	f 175,-

Advertenties sturen naar het redactieadres:
Postbus 6091, 8902 HB Leeuwarden.

De eerste indruk van uw toekomstig drukwerk...

Goed drukwerk maken is

De kwaliteit van ons werk is de kwaliteit van de

persoonlijke zorg die we geven aan onze klanten.

Uiteraard zijn we ook zeer nauwkeurig en nauwkeurig,

uiteindelijk resultaat is voor het

Grafisch Bedrijf Hellinga

Opmerkelijk drukwerk mag er zijn!

hellinga

grafische specialisten

Wismastate 7

8926 RA Leeuwarden

Telefoon (058) 267 75 55

Telefax (058) 267 75 40